

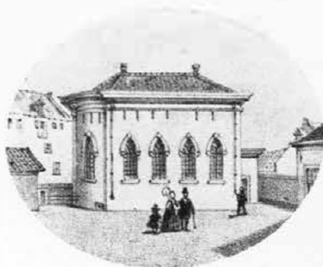
GEDENKSCHRIFT
BIJ HET TWEEDE EEUWFEEST
DER SYNAGOGUE TE AMERSFOORT
DOOR JAC. ZWARTS

UITGEGEVEN DOOR DE
NED. ISRAEL. GEMEENTE TE AMERSFOORT

PH. MEIJERS

DE SYNAGOGTE TE AMERSFOORT NAAR EEN
CHROMOLITHOGRAFIE VAN OMSTREEKS 1860,
DOOR P. MEIJERS TE AMERSFOORT UITGEVEVEN

E. L. VISSCHER

J. VAN VOLLENHOVEN

M. H. VAN RAALTE

M. DE POOL

INTERIEUR VAN DE SYNAGOGTE NA DE RESTAURATIE

S. B. BOAS

DE JOODSCHE GEMEENTE VAN
AMERSFOORT

GEDENKSCHRIFT

SAMENGESTELD TER GELEGENHEID VAN
HET TWEEDE EEUWFEEST VAN
HAAR SYNAGOGE DOOR
JAC. ZWARTS

5487

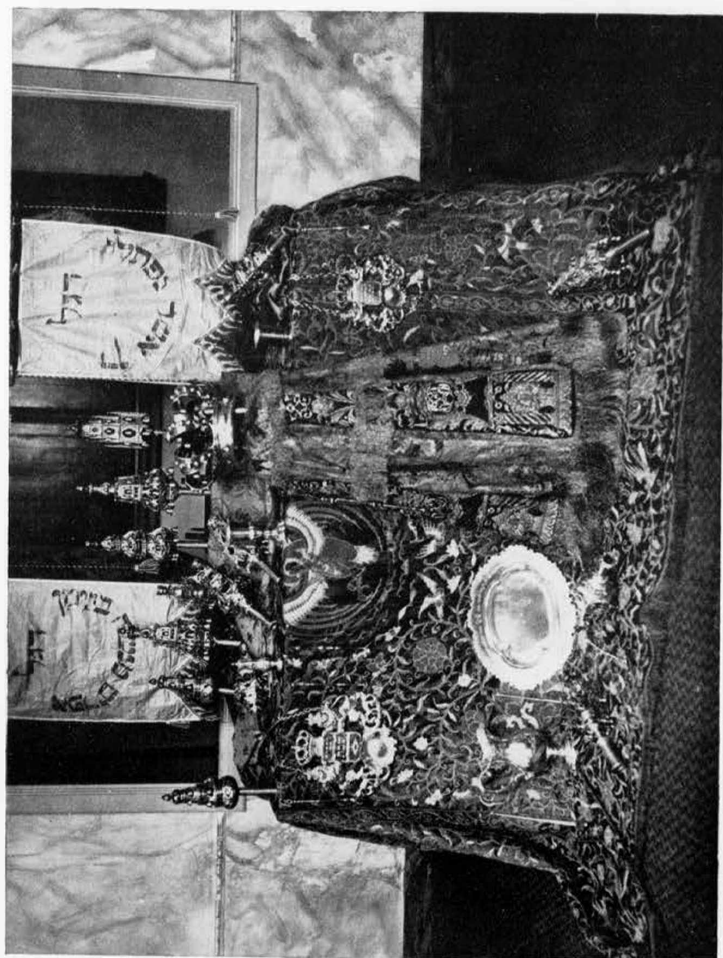

1727

5687

1927

UITGEGEVEN DOOR DE NEDERLANDSCHE
ISRAËLIETISCHE GEMEENTE TE AMERSFOORT
OP ZONDAG 20 SJEWAT 5687 / 23 JANUARI 1927

52/1772 x 2

Stadtbibliothek
Frankfurt am Main

De inwijding van de nieuwe Synagoge te Amersfoort in het jaar 5487 (1727) is een blijde gebeurtenis in de geschiedenis der Joden in Nederland.

Genoten de Joden in de Republiek der Vereenigde Nederlanden ongestoorde gewetensvrijheid en stak hun toestand hier te lande zeer gunstig bij dien van elders af, onbelemmerde economische ontwikkeling schonk hun voornamelijk en schier uitsluitend de Provincie Holland. Daarbuiten genoten zij nergens meer vrijheid en bescherming dan bij Regeerders der stad Amersfoort, die ook de eerste magistraten buiten Holland waren, welke het mogelijk maakten, dat een Synagoge vrij aan den openbaren weg kon worden gebouwd.

Lange jaren is dit architectonisch belangrijke gebouw de voornaamste Synagoge van de overige gewesten van ons land geble-

ven. Zag zij twee Oranjevorsten binnen haar muren, vormde zij den liefdevollen trots der Gemeenteleden, die haar met de fraaiste geschenken tooiden, als uiting van den economischen staat van haar leden vormt zij een allerbelangrijkst hoofdstuk in de Joodsche Geschiedenis in Nederland. Nu de Synagoge bij haar tweede eeuwfeest in hernieuwden luister gerestaureerd, weder aan haar bestemming gewijd wordt, wil dit geschrift in hoofdzaak de geschiedenis der gemeente omvatten, als hulde aan de nagedachtenis van de vele besturen, rabbijnen en leeraren, die de Gemeente in deze eeuwen hebben geleid en niet minder aan de echt Hollandsche liberteit van de opeenvolgende „Edele, Erentfeste, Achtbaare, wijze ende voorsichtige” heeren Regeerders der stad Amersfoort, steeds tegenover haar Joodsche burgers betoond.

DE PORTUGEESCHE VESTIGING

Keizer Karel V vaardigde te Utrecht in 1546 een plakaat uit, waarbij de Joden „alomme binnen onsen Lande van Utrecht" verdreven werden, voor zoover zij er waren en nieuwe Joodsche vestiging verboden werd.¹⁾ Dat dit verbod ook voor Amersfoort gold, blijkt wel uit het antwoord aan de deputatie, die de stad Nijmegen op 3 Februari naar den Keizer te Amersfoort zond, om haar Joden te mogen behouden. De Keizer wees dit verzoek af en de Nijmeegsche Joden trokken toen naar het Kleefsche weg.

Toen de Republiek der Vereenigde Nederlanden zelfstandig was geworden, vestigden zich op het einde der 16de eeuw de aanzienlijke Spaansche en Portugeesche Joden te Amsterdam die er den Joodschen godsdienst vrij konden uitoefenen, nadat zij de bloedorstige Inquisitie ontvlucht waren. Het waren lieden met hooge Europeesche adellijke titels, van algemeene beschaving, van kunst en wetenschap, met handels- en ondernemingsgeest en voorzien van ruime finantieele middelen.

Evenals in Holland waren zij ook in Amersfoort de pioniers der Joodsche vestiging. Werden zij te Amsterdam in den handel geheel vrijgelaten, van de industrieën was hun de boekdrukkunst, de suikerraffinaderij en de diamantslijperij gelaten; zijde- en lakenweverij was daar het monopolie der gilden.

In Amsterdam bloeide bij haar opkomst de Draperie of lakenbereiding weder op en werd weldra de hoofdnering van Amsterdam. Daar nu wel vier-vijfde van de Spaansche wol naar Nederland ging, terwijl omgekeerd het laken voor een groot deel weer naar het land der merinoschapen terugging,²⁾ was het voor de Spaansche en Portugeesche Joden dus dubbel bezwaarlijk, dat zij én de zijdeindustrie én de lakendraperie in Amsterdam niet vermochten uit te oefenen. Omstreeks 1650 richtten zij daarom een zijdemolen te Maarssen

bij Utrecht op, waar zij een 25 tal werklieden brood verschaften. Dit was echter van korten duur, doordat de Vroedschap van Utrecht in 1654 uit concurrentiemotieven, deze nijverheid deed stopzetten. Zij zochten nu Amersfoort op, dat reeds belangrijke lakenfabricage bezat. Op 27 Juli 1655 werd in den Amersfoortschen Raad bekend gemaakt „dat eenighe portugiesen haer hebben aangegeven, van dat sij geerne binnen dese stat metterwoon soudén komen.”³⁾ Hun verzoek werd toegestaan, mits zij geen personen zouden medebrengen, die een besmettelijke ziekte hadden of meubels, die van besmette huizen of steden afkomstig waren.

De eerste Joodsche burger van Amersfoort was dan Joseph Pereira, een voornaam heer en afstammeling van Ruy (Rodrigo) Pereira o bravo (de dappere), verwant aan het voormalige koningshuis van Portugal. Nog bewaart de familie den wapenbrief, den 22en Februari 1535 door den wapenkoning van Jan III ten behoeve van Graaf Dom Manuel Pereira afgegeven; als Joden veranderden zij het kruis in hun wapen in een boom. Joseph Pereira „geboortigh van Ville Roiael in Portugal Joode” en Emanuel de For Alto „geboortigh van Ville Floor in Portugal Joode” beiden „lest gewoond hebbende binnen Amsterdam” verwierven op 2 December 1661 het stadsburgerrecht van Amersfoort⁴⁾, waarop zij met gedekten hoofde volgens Joodsche manier den eed aflegden. In het jaar 1663 verwierven weder 3 Portugeesche Joden het Burgerrecht van Amersfoort. Het waren Isaacq a Roijo „gebooren binnen Lisbon in Portugael Joode” (9 Maart), Abraham Nunes de Pas, Amsterdamsch koopman (6 Juli) en Abraham Rodrigues, „geboortig van Mon Santo in Portugal Portugijse Joode Drapier” (23 November). Uit het Informatieboek⁵⁾ maken wij nader met deze Portugeesche Joden kennis, wanneer zij op Sabbathmiddag op de Wal bij Bloemendaal aan den wandel waren. Zoo zien wij dan weder Pereira met den heer For Alto, dan weder met Mevrouw For Alto op de Sabbathwandeling. In 1663 maken wij op een Sabbathmiddag kennis met „sekere Joode genaemt Benjamin” en „de Joode woonen-

de opt Sant genaemt den Spaenjaert" en Isaacqsz a Royo onder „eenige Joden", die over Bloemendaal liepen.

De Portugeezen konden te Amersfoort, dank zij den wijden blik van Regeerders, ongestoord hun bedrijf uitoefenen. De omvang hiervan laat zich gissen uit het verzoek van „sekere portegiese Joode woonende binnen deze Stadt" in 1662 om „binnen sijn hujs twee a drie wolle weeffgetouwen te mogen aenstellen" waartoe voor elk weeffgetouw, volgens Van Bemmelen, ten minste tusschen de dertig en veertig menschen behoorden. Ik kan van het personeel slechts Evert van Crouwenhoff noemen, die op 22 September 1663 als 22-jarig „Drapiersgesel werckende bij Salomon de Pas Joode" voorkomt⁵⁾ en in 1664 de 23-jarigen „Wolketder" Philips Moijeses.

In 1665 vinden wij dan nog te Amersfoort woonachtig de 24-jarige Portugeesche Jood Jacob Monsalto, zoon van den toen te Amsterdam overleden Sr. Moses Morenas Monsalto en Chana Moreno Monsalto.⁵⁾

De volmolens der Drapiers stonden voornamelijk bij de Bloemendaalsche Poort, alwaar de Joodsche Gemeente tegenover de groote begraafplaats nog een oud begraafplaatsje bezit, dat van de Portugeezen zou afkomstig zijn. Inderdaad vond ik er het onderstuk van een zerk op met de letters תניציבה (op de afbeelding links te zien), de afkorting van den gewonen wensch onder een Joodschen zerk voor de ziel van de(n) overledene. Uit de versiering bleek mij, dat de steen liggend bedoeld is, dus van een Portugeesch-Joodsch graf moet zijn en uit de eerste helft der 18e eeuw moet dateeren.

Waar deze op Sabbathmiddag wandelende Portugeesche Joden hun Synagogedienst hebben gehouden is niet bekend; ik vermoed echter ten huize van Pereira. Ook de Hoogduitsche Joden hielden naderhand synagogediensten te Amersfoort, totdat de Portugeesche met de Hoogduitsch-Joodsche Gemeente in het begin der 18de eeuw samensmolt. Toen werd door alle Amersfoortsche Joden gezamenlijk Synagogedienst gehouden, welke gemeenschap in 1727 het tegenwoordige Bedehuis inwijdde. In 1729 deed echter Dr. Moses

de Fortis nog moeite, om ten zijnen huize Synagoge volgens Portugeeschen ritus te houden.⁶⁾ Salomon Benjamiⁿsz (Betsoleil ben Benjomin Preizik), Levi Benjamiⁿsz (Leib bar Boroech), Gerrit Zamuels Cohen (Gitrien ben Benjomin Kouhein), Jacob of Beer Symonsz, Baarnd Jacobusz, Harmanus Zamuelz, Aaron Benjamiⁿsz (Aharoun

Afb. III. De oude Portugeesche Begraafplaats aan de Bloemendalsche Poort.

Benjomin) en Ysaack Coenraads „sijnde alle van de Hoogduijtse Joodse Natie, haar binnen dese stad bevindende”, verklaren voor notaris Harderwijk op 30 Maart 1729, dat zij op 22 Maart laatstleden „met de Heer Moses de Fortis Philosophiæ et medicinæ doctor sijnde vande Portugeesche Joodse natie en wonende binnen dese stad, ende dat, door inductie ende persuatie (overreding) van den selven Heer Fortis, seker contract alhier hebben aangegaan,” waarbij zij zich verbonden hebben tegenover Dr. De Fortis „om-
8

me in desselfs hujs bij te woonen en te frequenteren, (dikwijls bij te wonen) op de dagen, tijden en uren daartoe gesteld, den Portugeesche Godsdienst, waar van sijlieden belijdenisse doen." Nu zij echter „dese saak nader ende met rijpe overleg hebben geexamineert ende overwoogen, ende verders volcomen in haar gemoed sijn overtuigt geworden, dat sij van voorgaande teekening bij de Hoogduitsche Joodse Ouderlingen gedaan (van welke Hoogduitsche ende geensints van de Portugeese Joodse Nasie sij comparanten altoos geweest sijn, ende nog sijn, dienvolgens abusivelijk bij 't voorsz Contract met meergemelde Fortis aangegaen van de Portugeesche Joodse Natie te sijn gemeld worden) niet konnen noch moogen afgaen."

Dr. de Fortis had deze arme luiden met klinkende munt betaald en daar hij acht Joden huurde, blijkt wel (daar er 10 voor den dienst noodig sijn) dat hij toen tot de eenigste Portugeesch-Joodsche familie van Amersfoort nog behoorde. Parnassijns der Hoogduitsch-Joodsche Gemeente konden echter geen particuliere Synagoge dulden, daar hun Synagoge, zoo dit voorbeeld nagevolgd zou worden, niet zou kunnen blijven voortbestaan. Het achttal kreeg dus ieder een som van Parnassijns, waarvan Dr. de Fortis moest worden terugbetaald en zij zich vervolgens aan hun contract als lid der Gemeente hadden te houden. Zoo kwam het, dat zij nu verklaarden „vervolgens poeniteren ende berouw hebben" over het contract met den Doctor „dat sij als onnosele menschen ende die saaken niet verstaande" door Dr. de Fortis „waaren geroepen, genodigt, misleijd ende als omgekogt geweest" waartegen zij nu protesteeren en een gerechtelijke insinuatie aan Dr. de Fortis laten doen met de mededeeling, dat zij „niet gesint sijn, op den 18e van de maand April 1729 in sijne hujsinge tot 't oeffenen vande godsdienst haar te laten vinden, maar te sullen blijven continueren in de Kerk en de Gemeente, waar aan sij door voorgaande verbintenis sig hebben geengageert gehad, ende waar van sij alsnu overtuigt sig niet meer door eenige reden off persuasie willen laten debauchere off int toe-

comende daar van te laten afftrekken" zooals zij nu „uyt armoede en verlegendheid van geld" hebben laten doen. Zij laten de 7 gulden en 10 stuivers die Dr. de Fortis ieder had gegeven bij de insinuatie nu weder restitueeren.

Dit is het laatste bericht van een Portugeesch-Joodsche Vestiging te Amersfoort. Alleen hier hebben zij de lakenweverij als industrie kunnen beoefenen. En de groote beteekenis, die deze industrie gehad heeft voor hen, schetst een Portugeesche Jood te Amsterdam in 1770.⁷⁾ Deze wilde het verval van zijn Portugeesch-Joodsche „Natie" opheffen door het oprichten van een zijdefabriek en een wolspinnerij, waarvan hij dan weder de grootste welvaart verwacht „Dat dit het wederopkomen der doode draperie-nering hier ter stede veroorzaken kon en de armoedige jeugd aan bezigheid en het verdienen hielp."

DE FAMILIE GOMPERTS

Gaan wij een drietal ronttrekkende Hoogduitsche Joden, die in 1664 te Amersfoort voorkomen⁵⁾ met stilzwijgen voorbij, en evenzeer de „drije Joden, een out man, een jongh kereltgen, en noch eenen Abraham Jode” die op een Zaterdagavond, door het rijden van een kar met tabak in de Kamperpoort niet passeeren konden,⁶⁾ dan is de eerste Hoogduitsche Jood die te Amersfoort woonachtig voorkomt Eliasar Elias. Deze „Eliasar Elias Joodde, gebooren binnen Borculo” verwierf op 6 September 1669⁴⁾ het burgerrecht, de tweede als zoodanig was „Salomon Jacobs hooghduijtsche Jode geboortigh van Posen(a)” nl. op 21 Augustus 1676.

De voornaamste Hoogduitsche Joden en de grondleggers van haar Joodsche gemeente werden toen echter de leden van de aanzienlijke familie Gomperts, die vanuit Emmerik door geheel Duitschland en Oostenrijk-Hongarije ook te Londen, Amsterdam en Nijmegen haar vertakkingen had⁸⁾, Mordochay Gomperts en zijn zoon Salomon, die in de tweede helft der 16de eeuw in Emmerik woonden, 'zijn de stamvaders van deze uitgebreide familie, die in de finantieele wereld dier dagen een rol van beteekenis speelden. Dit blijkt uit het boek van Prof. Kaufmann en Dr. Freudenthal over deze familie, waarin ook Amersfoort terloops vermeld wordt en dat dit hoofdstuk op dit punt tevens wil aanvullen.

Nadat het verpachten van de stadsbank van Leening van Amersfoort aan de Lombardijsche familie de Farreris (niet met de Joodsche te verwarren) op een fiasco was uitgelopen, besloot de Amersfoortsche Vroedschap op 19 Juli 1675⁹⁾ gegadigden voor het octrooy voor 18 jaren, per advertentie in de courant op te roepen. Hierop reflecteerden de Gompertsen, die reeds op 6 Maart 1665 voor 20 jaren de stadsbank van Leening van Nijmegen gepacht hadden. Zoo vaardigden Regeerders op 28 April 1676 de navolgende publica-

tie⁹) uit: „De Regeerders etc. maken een ijder bekend, dat alsoo, door de insolventie van Jacob de Farreris het octroij aen hem tot het houden van de Banck van Leninge binnen dese stad verleent is komen te cesseran (is vervallen) ende versulcx hebben goetgevonden aen Moses ende Ruben Gomperts het houden van de voorszegde Banck van Leninge bij Octroij te consenteren ende vervolgens allen ende een ijder bij desen te interdiceren (is bevelen) geen goederen of panden hoedanigh genoemd of op wat prætext (is voorwendsel) het soude mogen sijn, directelijck of indirectelijck te belenen, op poene (is boete) van duijssent guldens telkens te verbeuren.“ Deze Gompertsen behooren tot de Amsterdamsche familie, die zich aldaar vanuit Emmerik gevestigd had. Ten gevolge van de kriegsoperatiën van Lodewijk XIV vestigde zich daar Elias Kleef, zoon van den Emmerikschen Opperrabbijn Rabbi Mordochai Gumpel of Marcus Gumperts genaamd; van dezen Elias Kleef was onze Ruben nu een zoon. Hoe aanzienlijk deze familie toen wel was, blijkt uit het huwelijk van Ruben's broer Kosman Gomperts, met Tsippora, de dochter van de welbekende Glückel van Hamelen, die ons haar belangrijke memoiren heeft nagelaten. Zij verhaalt ons, hoe Mirjam Gomperts, de weduwe van Elias, later aandrang om de bruiloft van Glückel's dochter Esther te Amersfoort te vieren „aber dieser Ort war für mich nicht gut gelegen, denn wir haben wieder in Amsterdam sein müssen“. Op de bruiloft waren toen meer dan 400 gasten. „Kurz“ vertelt Glückel verder „wir haben eine so vornehme Hochzeit gehabt, wie sie in 100 Jahren in Amsterdam nicht gewesen is.“ Zij kostte ook meer dan de toen zeer aanzienlijke som van honderd Rijksdaalders¹⁰).

Onze Ruben werd in 1655 geboren en kwam dus als 21 jarig jongeman naar Amersfoort. Hij had zich eerst te Wesel gevestigd en wist „durch seine Klugheit und seinen unermüdlichen Eifer dem Ruhmeskranz des Väterlichen Geschäftshauses unaufhörlich neue Blätter einzufügen“. Volgens het toenmaals algemeen Joodsch gebruik was hij in 1670 op zeer jeugdigen leeftijd gehuwd met Helena of

Hitsel, de dochter van Tsoudi Herts uit Rees. Zijn compagnon Mozes (bij Kaufmann op p. 85 vermeld) was eveneens te Wezel woonachtig.

Op Ruben's grafsteen te Berlijn en evenzeer in het Memorbuch van de Gemeente van Kleef wordt hij als stichter van een Synagoge genoemd. Evenals hij later te Wezel in zijn huis een publieke Synagoge hield, is deze eerste Hoogduitsche Synagoge, evenals zulks in Groningen het geval was, in de Bank van Leening te zoeken. Hieromtrent bepaalde de Vroedschap op 18 September 1676°) (art. 7) dan ook: „Bij aldien de Bankhouders aende inbrengers der panden kennisse geven vande Saturdagh ofte andere Feestdagen, daerinne vergenoegen sullen moeten nemen tot de Banckhouders wederom sullen mogen belenen ende deselve niet mogen misseggen, ofte misdoen met woorden ofte anders" op straffe van boete. De nieuwe bankhouders hadden over Regeerders der stad niet te klagen; deze verleenden alle medewerking en bepaalden uitdrukkelijk (art. 8): „sullende inbrengers voorzegt gehouden sijn den banckhouders behoorlijk respect toe te dragen" terwijl zoo zij „questie" maken, zij voor drie stuivers beboet zouden worden, waarvoor, tot betaling gevolgd zou zijn, beslag op de panden werd gelegd. Dat deze bepaling niet overbodig was, bewijst wel een stadspubliecatie van 15 December 1679^a) die in de Bank werd aangeplakt. Hierbij verbieden Regeerders den bankhouder of zijn kassier over de panden noch in de Bank, noch op straat lastig te vallen op 25 guldens boete en gerechtelijke vervolging.

Toen zich grootere perspectieven elders voor hen openden trokken Mozes en Ruben naar Wesel terug, en gaven de Amersfoortsche Bank in 1681 aan hun verwant Leeman over, den broeder van Elias Kleef, terwijl Ruben Leeman's geleidebrief voor Wesel overnam. Weldra zouden de keurvorsten van Brandenburg en van Saksen en vervolgens vele Duitsche vorsten zich van Ruben's diensten bedienen. Te Wesel betrok hij een eigen huis bij de stadsgracht tusschen boomgaarden en weiden aan den Rijn gelegen en

in 1682 komt hij als voorzitter der Joodsche Gemeente aldaar voor. Van zijn felbewogen leven zij hier alleen vermeld dat hij later naar Berlijn moest trekken, alwaar hij in 1722 als voorzitter der Joodsche Gemeente overleed. Zelf familie van beroemde Amsterdamse Opperrabbijnen, zien wij hem ook in briefwisseling met den vermaarden Portugeeschen Opperrabbin Jacob Sasportas. Geëerd onder de Joden van geheel Duitschland, zij zijn vroom Joodsch leven te dezer plaatse en op dit moment eerbiedig herdacht onder de stichters der Joodsche Gemeente van Amersfoort.

De Bank te Amersfoort werd dus door Ruben's oom Leeman Gomperts overgenomen, een broeder van Elias Kleef, die te Wezel woonde en bij Ruben's komst aldaar naar Amersfoort ging. Deze Leeman, in de wandeling Leiman genaamd, en op zijn Joodsch Jecheskel Juda Lima, huwde tot groote ergernis van den grooten keurvorst (1668) met de dochter van zijn broer nl. met Helena, op zijn Joodsch Sore Hitsel genaamd. Nadat hem gebleken was, dat hij niet in Lippstadt kon wonen, ging hij om gezondheidsredenen naar Amsterdam, van waar hij op 6 Maart 1665 van de Nijmeegsche Magistraat de Bank van Leening voor 20 jaren pachtte. Hij schijnt hiermede weinig succes gehad te hebben, want spoedig zien wij hem daarop weder als „Kriegsfactor“ in dienst van den Brandenburger Keurvorst, wiens leger hij van geschut, munitie, enz. voorzag. Velerlei handelsverbindingen deden hem een trekkend leven leiden, zoodat zijn pas zoowel voor Hamburg, Lubeck als Amsterdam gold. Kort is hij echter te Lippstadt gevestigd (1669) geweest en vervolgens te Wezel, alwaar hij met zijn neef Ruben voor Amersfoort omruilde.

Met Leeman sloten Regeerders van Amersfoort op 1 October 1683*) een nieuwe ordonnantie, waarbij ook „wel expresselijck verboden“ wordt hem „ofte eenige van sijn Familie“ last te veroorzaken. Ook Leeman was blijkens een notarieele acte,¹⁰⁾ een ondernemend man. Op 4 October 1683 sloot „Sr. Leeman Gompers, Banckhouder ende Borger deeser opgemelte Stadt“ een contract met Berent Amzel,

een „jonghman” van Frankfort am Main geboortig, die te Amsterdam woonachtig was, om „metten anderen in een (al)gemeene compagnieschap ende societeijt” voor den tijd van één jaar te treden. Gomperts gaf daartoe de penningen, namelijk het toen groote bedrag van 1000 carolus guldens van 20 stuivers het stuk en eventueel zooveel meer als voor dezen wisselhandel noodig zou zijn; buiten „Leeman Gomperts Joodt” lezen wij nog de handteekening van „Simon Lefmans Joodt”, die toen te Amersfoort getuige was. Krachtig beschermden Regeerders ook Leeman, zijn familie en cassier tegen lastige elementen, waarover vele resolutien spreken, zoo ook om het bedrijf te regelen en concurrentie uit te sluiten. Zoo verscheen op Leeman’s verzoek op 15 December 1690 een stadspublicatie⁹⁾ om „alle ende een ijgelyck van wat conditie hij mochte sijn, te waerschouwen ende te verbieden buijten den voornoemden Gompers ofte sijnen cassier eenighe panden ende pantschapaen te nemen, omme penningen daer op uijt te schieten” enz. Wellicht diende daartoe ook het contract, dat hij op 10 Juli 1696 met Hein Simons Verver over de oprichting van een Bank van Leening sloot.¹⁰⁾

Zijn wakkere vrouw Helena was ijverig in de Bank werkzaam en zoo kon Leeman haar machtigen¹²⁾ om „alles ’t geene de banck van Leninge alhier aengaen magh waer te nemen, penningen soo alhier als elders te ontfangen, quitantie te passeren” enz. En zoo besloten Burgemeesteren, oud-Burgemeesteren en de Bankcommissaris op 14 Juni 1698⁹⁾ „omme met Juffrouw Gomperts over de continuatie (is voortzetting) vande Banck van Leninge te spreken, ende te examineren (is onderzoeken), off ’er inde ordonnantis aengaende deselve Banck, eenige interpretatie, vermeerderinge off verminderinge behoord gedaen te worden.”

Het oorspronkelijk contract was voor Leeman anders zeer gunstig geweest. Hem was vrijdom verleend „van alle waght logeringh van soldaten, ofte andere inquantieringh van soldaten ende andere vremdelingen, die men t’horen laste ofte huijse soude willen billetteren” (art. 11). Ook werd hem vergund „sijn Burgerschap mitsgaders al-

derhanden Borgerneringh vrij te mogen doen neffens andere Borgers' (art. 12). Dan bepaalden Regeerders: „Indien iemand uijtte Familie van den Banckhouder quame te overlijden, de overledene sonder eenige pretensie ofte oncosten daer over bij de kerckmeesters te maecken, gebracht sal mogen werden op het Amsterdamse

Afb. IV. De oude Begraafplaats aan de Bloemendaalse Poort.

Joodsche Kerkhoff tot Muijden off elders ende oft 't gebeurde, dat d' selve niet konde geschieden, sal hem een eerlijcke plaets tot de begraefenis alhier aangewesen werden." Ten slotte (art. 20): „Ende wort de voorzegde Banckhouder, sijne huijsvrouw ende familie, mitsgaders dienaer, in sauvegarde ende protectie (is bescherming) van onse stadt genomen." Van zijn gezin kennen wij vooreerst twee zonen nl. Isaac en Mordochai, die als de stamvader in openbare akten den oud-Duitschen naam Gumpert voert, waaraan de familie-

naam (eigenlijk Gumprecht) is ontleend en ook wel Marcus. Mor-dochai had eerst geen zin in zijn vader's zaak en bekleedde in Amers-foort een functie, die wel een unicum in de geschiedenis der Joden in Nederland van vóór 1813 mag zijn, nl. die van candidaat-notaris ten kantore van den Amersfoortschen notaris Anthonis van Brincke-steyn, wiens protocollen enz. van 1664 tot 1693 loopen. Hij teekent in 1685 en 1686 velerlei akten als Gumpert Gumperts of wel Gompert Gomperts en wordt op 11 Mei 1686 in een acte door den no-taris vermeld als „Gumpert Gumperts mijn clercq.” Slechts een jaar heeft hij die functie bekleed, waaraan voor hem als Jood toen geen vooruitzichten verbonden waren. In 1703 komt hij als „Bankier” te Amersfoort voor, doch dit lukte blijkbaar ook niet. Zoo nam hij de Bank van Leening over en op 14 December 1716 komt in de Raads-resolutien een voorstel voor⁹⁾ om hem als Bankhouder verder de Bank van Leening te verpachten.

Zijn vader en moeder trokken zich toen uit de Bank terug. Ook de oude Leeman was een zeer vroom en weldadig man geweest, die als zoon van den Landrabbiner Rabbie Mordochai Gumpel, waar hij ook woonde, een eerste steunpilaar der Joodsche Gemeen-ten was. Natuurlijk heeft hij de Synagogediensten in de Bank van Leening voortgezet en ook hem was (art. 9) toegestaan alle pand-inbrengers kennis te geven „van den Saturdach ofte andere feest-dagen” waarop de Bank gesloten zou zijn en die dan „daerinne sullen vergenoegen moeten nemen”. Deze Bank was in het huis van den Bankhouder gevestigd. Leeman huurde voor zich, zijn vrouw en beider erfgenamen op 15 Augustus 1707¹⁰⁾ „seeckere huysinge staande alhier in de Krommestraat op de hoeck van 't haversteeghje den huijlder bekend”, alwaar dus toen ook de plaats der Synagogediensten was. In 1708 komt Leeman het laatst als tafelhouders van de Bank van Leening te Amersfoort voor⁹⁾. Hij trok met zijn vrouw Helena naar Kleef terug, alwaar hij zich ge-heel aan de Joodsche Gemeente als voorzitter ging wijden. Mede door zijn gade was de gastvrijheid van hun huis vermaard en hun

weldadigheid gold voor ver en nabij. De Gemeente Kleef heeft hij met een vroomme stichting herdacht en in Emmerik, tot welke Gemeente hij ook vrijwillig bijdroeg, is hij na zijn overlijden op Zondag 7 Tischrie 5472 of 20 September 1711 begraven. Zijn zerk en het Memorbuch van Emmerik bewaren zijn gedachtenis; op deze bladzijde worde zijn werkzaamheid voor de Amersfoortsche Jood-sche vestiging thans evenzeer eerbiedig herdacht.

Mordochai of Gumpel of Marcus genaamd had nu in Amersfoort twee kinderen Leeman en Elias en zoo ging de oude Helena of Sore Hitsel naar haar zoon en kleinkinderen te Amersfoort terug, alwaar zij op 17 Juni (23 Siwan) 1713 overleed en op de Jood-sche begraafplaats van Amsterdam, te Muidersberg gelegen, begraven werd.

Hoewel Mordochai in 1742 nog te Amersfoort voorkomt, was de Bank in handen van Kosman Emmerich of Gomperts zijn broeder overgegaan,¹⁴⁾ een derde zoon van Leeman, die als tafelhouder in 1720⁹⁾ voorkomt. Hij was gehuwd met Judith, de dochter van David Weiner uit Praag, waar een tak der familie Gomperts zich ontwikkelde. Uit een acte van 31 October 1713¹¹⁾ zien wij hoe de bruid tegen een vestiging in Holland had opgezien. „Juffrouw Judas Davids Wijner huys-vrouw van Sr. Cosmanus Leeman Gomperts wonende binnen dese stad” verklaarde toen voor den notaris „dat dewijle sij tot Praagh in Duijtsland „met den voorsegden haren man getrouwt sijnde” door haar man „neffens hare bloedvrienden” (is familieleden) was bewogen, om haar „van daar mede naar Holland ofte alhier in de provintie van Utreght mede te nemen”, doch met haar vrienden „bedugt” waren, dat zij „alhier niet wel soude mogen aarden.” Haarman beloofde haarechterstellig „in sulcken gevalle wederom te sullen brengen ende tot verseeckeringh van die belofte onder haar comparantes vrienden tot Praagh te gelasten een somme van een duijsend Ryxdaalders onder Sr. Benedictuijs Lion Gomperts berustende, die sigh daarvoor borge heeft gestelt, omme aldaar soo lange te behouden” tot dat haar vrienden in Praag „seeckerheid

soude hebben" dat zij „alhier wel aarden magh en genegen is te blijven." Gelukkig verklaart zij nu „niet van meninge te sijn wederom naar Praagh in Duijtslanth te keren, neenmaar alhier (daar sij sich wel bevind) te blijven" waarom zij nu overmaking van de toen aanzienlijke som van 1000 rijksdaalders naar Amersfoort verzocht. Kosman Leeman Gomperts pachtte de Bank van Leening van Amersfoort in 1729 voor 12 jaren en eveneens in 1740 weder dezen tijd⁶⁾. Toen was zijn dochter Mariana reeds groot geworden, zoodat op 23 Mei 1747 de huwelijksvoorwaarden tusschen haar en „den heer Jacob Marcus wonende tot Niekerk Coopman" gepasseerd werden. Het werd hem nu blijkbaar te stil in de Bank, waarvan het beheer niet prettiger werd.

Was op 7 Februari 1742 een raadscommissie⁶⁾ benoemd, om een „dispuut" te regelen, dat hij had gehad, toen de Vroedschap nu op het einde van 1750 een nieuw reglement vervaardigde, zei Kosman het Bankhouderschap op. Op 9 November 1750 staat aangeteekend⁶⁾: „De Regeerderen etc. accepteeeren de opsegginge van Cosmanus Lheeman Gomperts, wegens de Bank van Leeninge, te expireren met primo Majj 1751" mits binnen 14 dagen de pacht der laatste 12 jaren, zijnde honderd zilveren ducats aan de Armennoodhulp (is Armbestuur) van Amersfoort zou worden betaald.

Reeds had de zoon van Leeman nl. Isaak met diens zoon Mozes in 1727 het burgerrecht van Nijmegen verkregen. Ook de kinderen van Mordochai alias Gumpert, nl. Leeman en Elias verkregen dit recht; de eerste in 1746 en de laatste in 1761. Zij plantten daar hun geslacht verder voort en zouden van daaruit o.a. naar Amerika overgestoken zijn. In Amersfoort houdt hun geschiedenis dan op, maar de band werd niet geheel verbroken, want niemand minder dan Lea of Lydia, de dochter van Benjamin Cohen huwde later met Zalman Salomon Emmerich te Londen van de familie Gomperts en de beroemde Engelsche wiskundige Benjamin Gomperts, de zwager van Sir Mozes Montefiore, was een kleinzoon van Benjamin Cohen, op zijn Joodsch genaamd Rebbe Benjomien Amesfort.

DE OUDE PARNASSIJSFAMILIËN

Na de Gompertsen is Adolf Abrahams de eerste Jood, die het burgerrecht verwierf. „Adolph Abrahams Jode geboortigh tot Rhenen in dese Provincie” verwierf dit recht in 1696¹⁾ en komt twee jaar later als „woonende hier ter stede voor”. In 1726 wordt hij „als factor” in tabak genoemd²⁾. Hij

Afb. V. De Synagoge vanaf de Korte Gracht gezien met rechts het Beth Hamidrash.

is één der zes oprichters der Synagoge en werd ook van Stadswege, als blijken zal, als Parnassijn voor zijn leven aangesteld.

Tot hen behoorde ook Abraham van Minden, wiens familie echter reeds vroeger, zij het dan ook zonder het bezit van burgerrecht, te Amersfoort gevestigd was. Eliazar van Minden komt n.l. in 1689

en 1691 reeds als te Amersfoort gevestigd voor¹⁰). In 1692 vinden wij dezen Eliazar van Minden het laatst in een geschil dat hij met den Amsterdamschen koopman Sr. Jacob Nunes Henriques had over een wisselbrief van 800 daalders, waaruit blijkt, dat hij toen reeds groote zaken deed¹¹). Zijn zoon de Parnas Abraham van Minden komt het eerst in 1706 te Amersfoort voor¹²). Deze was gehuwd met Johanna Voorsangers, wier testament (1738) ons een indruk van den welstand van dezen Parnas geven, die als de Italiaanders en Cohens een uitgebreiden tabakshandel dreef. Van het huisraad en den inboedel, juweelen, kleinodiën, goud en zilver, vaste goederen, hypothecken, obligatiën zou de langstlevende der echtgenooten het vruchtgebruik houden en voorts werd bepaald, „dat den langstlevende de Compagnieschap in de negotie van den tabak met haar soon Philip van Minden sal aenhouden en continueren tot syn off haar dood toe.” Zoo kregen de kinderen nl. Levi, Simon, Philip, Eleasar, Ephraim en de kinderen van Bloemtje Cohen, in leven huisvrouw van Philip Cohen in hun moeders plaats, Tijtje gehuwd met David Lenards, de kinderen van Beletje gehuwd geweest met Ysak Cohen in hun moeders plaats en Maatje gehuwd met Jacob Abramse ieder hun erfdeel en hoe aanzienlijk dit wel was, blijkt uit de omstandigheid, dat van Simon's portie veertien duizend zeventienhonderd en vijftien guldens gekort kon worden, die hij aan de „gemeene (is gezamentlijke) compagnie in tabak betalen moet”¹³). In den zomer van 1741 was het echtpaar overleden¹⁴). Eliazar verklaart drie jaar later met Mordechaj Moses Levi „te hebben aangegaan een accoord, dat sij in compagnie hebben ingekoft en verder sullen inkopen, ontfangen en betalen allerhande catoene wolle garen, kettingen en stukken daarvan gemaakt”¹⁵). Een kleinzoon van den Parnas was Abraham van Minden, bij wien Ansel van Minden, zoon van den genoemden Philip van Minden in 1732 overleed, en waarvan in 1737 ten verzoek van diens broers Salomon Philip en Joseph Philip van Minden een acte werd opgemaakt¹⁶). Deze Abraham was ook voogd over een Amsterdamsch neefje, een zoon van Philip Salomon van

Minden, die „sijn oom Paternel Dheer Abraham van Minden” te Amersfoort in 1755 bedankt voor het beheer van zijn gelden, en nu f 4500.— zal krijgen. In 1742 fungeerden Abraham, Adolp en Philip van Minden als Parnassijns¹⁵⁾. De van Mindens woonden in den Franschen tijd nog te Amersfoort. Later trekken zij naar Utrecht.

Ook Abraham Levi, woonde reeds te Amersfoort zonder het burgerrecht gekocht te hebben. Op 19 October 1708¹⁶⁾ wordt zijn naam voor het eerst genoemd en ook hij dreef een tabakshandel. Hij was toen 28 jaar oud en fungeerde met den 42-jarigen Benjamin Eliaser Kohen voor „Arroon Anthonisz meede Jode tegenwoordigh hier ter stede” als „maeckelaers” in tabak²⁰⁾. Op 21 April 1742¹³⁾ treffen wij Abraham Levi nog als Parnasaan evenals Joel Levi, welke laatste op 18 November 1737 voorkomt als „Den Wel Geleerde Heer Dheer Joel Levi praktiserent med. Doctor alhier” n.l. bij de sterfacte van Ansel van Minden, daar hij „als Doctor daar over gegaen” was. Vermoedelijk behoort tot die familie Sr. Joseph Levi Coopman en burger, die „sekere huysinge plaats en Hoff staende en gelegen alhier aen de Langestraat” in 1753 bezat, nadat hij in 1745 een gedeelte van een huis op de Kamp had bewoond, alstoen bepaald werd, dat wat hij als huurder „met het maken van de Loverhut breekt, sal hij moeten weder laten maken” De Levi's zijn verder met de Cohen's vermaagschapt.

Een der belangrijkste Joodsche familien van Amersfoort waren de Italiaanders, oorspronkelijk Italiaansche Joden, die zich bij de Portugeesch-Joodsche Gemeente te Amsterdam aansloten en later ook de stichters der zoogenaamde Portugeesch-Joodsche Gemeente van Nijkerk werden. Zij dreven op het eind der 17de en het begin der 18de eeuw een kolossalen tabakshandel op de Noordelijke landen en de steden om de Oostzee en hadden groote tabaksvelden en schuren te Nijkerk en Amersfoort, pakhuizen te Amsterdam en tevens met de Cohen's en Van Rees dien handel grootendeels in handen²¹⁾. Hun stamvader Abraham Benjamin, in 1670 als

tabakspinder te Amsterdam ingeschreven heet ook Abraham Italiaander, Abraham Levi van Venetiën, of zooals meest bij de Portugeesche Gemeente voorkomt Abraham Levi Victoria. Uit zijn eerste huwelijk met Rebecca, de dochter van Mozes Hammelburg had hij 4 zoons en 4 dochters, uit het tweede met Gracia Campos één zoon en één dochter. Hij overleed in 1700 en rust onder een fraaie marmeren tombe op de Portugeesch-Joodsche begraafplaats te Ouderkerk a.d. Amstel. Zijn zonen zetten na zijn dood den tabakshandel voort. Mordochai, Jacob, Benjamin en Isaac Italiaander stonden aan het hoofd van groote handelshuizen. Omstreeks 1709 vestigden de beide eersten zich met een groote schare familieleden en personeel te Nijkerk, waar, door hun komst zoo- wel de Joodsche Gemeente als de tabakshandel begon te bloeien. De beide laatsten vestigden zich nu te Amersfoort, alwaar zij een niet minder belangrijke rol gespeeld hebben. Op 17 Mei 1711 verkregen „Isaacq ende Benjamin Italiaender, Cooplieden ende Tabacxspinders 't Vrije Borgerschap en op 2 November d. o. v. eveneens „Judith Jacobsgebooren tot Rotterdam hujsfrouw van Benjamin Italiaender, alsmede derselver ses kinderen, met namen Sara, Abraham, Jacob, Rabecca, Mariana ende Rachel Italiaender“. Isaac en Benjamin huurden op 12 Augustus 1711 „seeckere huysinge, hoff en hofstede staende en gelegen alhier binnen Amersfoort inde Muerhuijsen genaemt Sluijssteijn en dat voor den tijd van twaelff aeneenvolgende jaren“ onder voorwaarde „dat naedemael die huerders van ententie (is voornemen) waren om eene tabacxspinderije in de voorschreve huysinge te doen en dat tot dien eijnde de middel- muren zouden moeten werden uitgeroocken ook een gedeelte van- de schoorsteen (gelijck als doen oock geschied is)“. In 1724²²⁾ werd deze huur door Abraham Italiaender te Amsterdam voor Isaac wederom tot 1737 geaccepteerd. Abraham, een zoon van Benjamin Italiaender, was in 1742 nog Parnas¹⁵⁾ en tevens een zwager van Jonas Cohen. Op 18 December 1725 kocht hij als koopman in Tabak „seekere huysinge, hoff ende hoffstede staende en gele-

gen alhier in de Muyrhuijsen". Abraham, gehuwd met Anna of Hendele Italiaander, wordt in 1748 nog als executeur in een testament vermeld¹⁵⁾, terwijl Benjamin toen reeds lange jaren overleden was, want op 11 Februari 1724²²⁾ zien wij „Juffrouwe Judith Jacobs Lietau alias Gietje Jacobsdochter weduwe van den Heer Benjamin

Afb. VI. Besnijdenis voorhangsel in 1728 door Abraham Italiaander Benjamins en gade geschenken.

Italiaander wonende binnen dese stad" (ניטלה בה יעקב). Zij gaf toen toestemming dat Isaak en Joseph Italiaander de voogden over haar minderjarige kinderen „inde negotie en compagnie, die reeds veele jaren tusschen den voor- noemden Hr. Isaak Italiaander en de vooghtden van haar comparantes kinderen is gedreven en heeft gelopen, tot een mede Compagnon in te nemen Abraham Italiaander haar Comparantes soon, sijnde getrouwt met de dochter van de meergenoemde Hr. Isaack Italiaander," daar zij „alhier woon- aghtigh en haar niet te verge was omme naar Amsterdam te reij- sen." Benjamin wordt het laatst in 1719 nog genoemd. De Itali-

aanders bleven te Amersfoort gevestigd. Zoo werd in 1763 op de begraafplaats aan de Bloemendaalsche Poort o.a. Ephraim Itali- aander begraven onder de aanzienlijkste leden, zooals ook uit den titel op de zerk (תקציו) blijkt waarop de schaal en kan is afgebeeld, daar deze familie tot de stam Levi behoort. In 1780 nog wordt A. Itali- aander op het geschenkbord der Gemeente vermeld, die een Wets- rol met kerksieraden en een voorhangsel aan de Synagoge schonk. Zij zijn verder, als blijken zal met de familie Cohen vermaagschapt.

Tot de stichters der Synagoge behoorde ook Ezechiel Cohen, en volgens zijn grafzerk ook diens zoon Jonas. Als belangrijkste Joodsche familie die der Joodsche Gemeente van Amersfoort haar grootste glans schonk, worde zij hier in een afzonderlijk hoofdstuk herdacht.

De bloei dezer familiën dankten zij aan den tabakshandel. Hoe belangrijk hun aandeel hiervan was en hoezeer Regeerders der Stad daarvan doordrongen waren, blijke uit de navolgende resolutie tegen het niet mogen wonen van Hoog-duitsche Joden in Gelderland, waartegen de Amersfoortsche Joden dan in 1726 de interventie van de Regeerders inroepen: „Die van de Joodse Natie die binnen dese Stad jouisseren (is genieten) van het recht van Borgerschap en inwoninge aan ons klaeglyk hebbende te kennen gegeven" heet het daar, „dat de Staten van het Vorstendom Gelre en het Graafschap Zutphen op 27 Mei 1726 een publicatie hadden uitgevaardigd tegen alle rondtrekkende handeldrijvende Joden die op „de gemeijne off Heeren weegen sonder daer van te mogen afwijcken" moeten blijven, noch ten platte lande mochten overnachten, doch verplicht zijn zich in de steden „ende ook in de Vest Nieuwkerk" op te houden. Regeerders van Amersfoort schreven nu²³⁾ „dat sijlieden bedugt sijn, dat bij het opgemelde Placaat haerlieden, onse Borgeren en inwoonderen zijnde ende vervolgens vreemdelingen in de Provincie van Gelderland ook geïnterdiceerd en verboden is, het frequenteren (is dikwijls komen), passeren, gaen, trekken en negotieren in de hoogstgemelde Provincie, dewijle daer bij geen onderscheid schijnd gemaakt te sijn omtrend eerlijke welgestelde coopluijden uijt dese Provincie koomende, die haere interessen willen soeken in de traficquen (zijn takken van nijverheid) en gewasschen in de hoogstgemelde Provincie vallende. Ende dan ook wel mede insonderheijd van het gewasch van den Tabak, die door de Jooden in dese stad woonende, wel tot een derden deel van dat geene, daer alle jaeren valt, word gekogt, dat die coopers deselve Tabak niet anders connen soeken off bekomen als bij de

boeren off planters, die ten grootsten deele ten platten lande seijn geseten, ende vervolgens genoodsaekt van de Heeren off gemeijne weegen aff te wijcken ende haer tot het drijven van haere negotie op te houden ende te verblijven een tweede en veel meerder dagen en nagten tot het koopen en ontfangen van den Tabak off in

het naeste dorp of herberge, daer sij onder het dak konnen koomen, dat sijluijden ook dienvolgens aldaer moeten reijsen met haergeld om bij off naer de levering van den Tabak bij haer gekogt, de verkoopers off planters de gekogte waer te voldoen. Dat sulcx ook kan gebeuren bij onrijden in den avond off nagt, wanneer het haer niet ongeraden is tegen dieven en geweldenaers, tot securiteit van haerlieder leven en geld sijn te voorsien van eenigh defentif of sijdgeweer, waardoor sij dan aengehaeld sijnde, sijn soudon hebben schuldig gemaekt aende poenaliteiten en straffen, jae selfs van de dood bij het hooggemelde Placaat gestatueerd, zoo hebben wij als boven alle steden van dese Provincie en wel meest alleen daer bij geïnteresseerd sijnde, daeromme geloofd niet te mogen stille staen, van het voorsegde beswaer van onse Joodse Borgeren en ingesetenen U Edele Mogendheden te informeren met gediensig versoeck, dat U Edele Mogenden daeromtrent soodanige interpretatie off veranderinge gelieven te helpen vervorderen, als U Edele Mogenden naer haere hooggereputeerde wijsheid oordeelen sullen nodig te zijn, tot conservatie van de vrijheid

Afb. VII. Voorzijde van den Wetsrolmantel door Abraham Mestriets en gade in 1767 geschonken.

26

van de wedersijdsche commercie en trafique tusschen de Borgeren en ingesetenen van UEdel Mogenden Provincie en van dese Stad, verzoekende verders van UEd Mogenden te mogen verneemen off deselve coopliijden in de Provincie van Gelderland haer willende be-
geven, gedurende de nadere deliberatie (is beschikking) en dispositie van Haer Ed. Mogenden de Heeren Staaten van Hooggemelde Provincie niet souden mogen van ons voorzien worden van eene behoorlijke certificatie onder de hand van de secretaris deser stad gedepecheerd, waarmede eindigende bevelen wij UEdele Mogenden in Godes genadige protectie." Dit schrijven van de „goede vrunden Regeerders der stad Amersfoort," dat een allerbelangrijkst document voor de cultureele geschiedenis der Joden in Nederland vormt, werd op 22 Juli afgezonden en reeds op 29 Juli werd het antwoord, gedateerd Arnhem 24 Juli 1726, genotuleerd. Aan den „besondere goede vrienden ende nabueren"

werd dan „ten aensien vande commercierende Jooden" van de stad Amersfoort kenbaar gemaakt, dat daarover „konnen wij niet affwesen UEdele Achtbaare daer op voor rescriptie (is beslissing) bij desen te laten toecomen, dat 't voorgenoemde Placaat bij ons op speciale authorisatie ende resolutie van de Heeren Staaten van deese Provincie geëmaneert (is vastgesteld) sijnde wij dienvolgens niet gequalificeert sijn omtrent de sin en letter van 't selve eenige interpretatie te doen off veranderinge te maken, maer dat 't selve

Afb. VIII. Achterzijde van den Wetsrolmantel door Abraham Mesriets en gade in 1767 geschonken.

sal moeten blijven subsisteren (is voortbestaan) en nageleefd worden in voegen tot selve leijd, tot tijd en wijlen bij hooggemelte Heeren Staaten anders daeromtrent sal worden goedgevonden; dat wij ondertusschen niet sullen nalaten bij de eerste ordinaris (is gewone) vergadering van hooggemelte Heeren Staaten soo wesen sal tegen den 1e October aenstaende UEdele en Achtbaare versoeck aen Haer Edele Mogenden voor te brengen, maer dat UEdele en Achtbare tegelijk sullen kunnen beseffen, dat soo min als wij inmiddels gequalificeert sijn, tot 't gunt voorsegd. 't ook om deselve reden soo weijnig aen ons soude vrij staen ijs te verkaeren ten aensien, dat dese Joodse ingesetenen voorsien wesende met een certificaat onder de hand van de Secretaris van UEdele en Achtbaare daer op ondertusschen tegens de dispositie van 't voorsegde Placaet in dese Provincie soude mogen rejsen en haere commercie drijven." Dat de Cohen's een groot deel van hun bloeiende tabaksindustrie naar Arnhem hebben verlegd⁷⁾, bewijst wel, dat de interventie van Regeerders van Amersfoort voor hun Joodsche burgers toch succes heeft gehad. Deze „conservatie van de vrijheid" van Regeerders heeft het mogelijk gemaakt, dat deze familiën te Amersfoort zich economisch vrij konden ontwikkelen, waardoor de Synagoge kon worden opgericht.

Dit hoofdstuk bevat de namen en de familiën van hen die voor twee eeuwen zich hebben vereenigd om dit Huis des Gebeds op te richten en daarvoor hun personen en goederen in rechten hebben verbonden. Op dit moment zij hun nagedachtenis tot zegen herdacht.

DE COHEN'S

Burgemeesteren, Scheepenen en Raden gaven op 15 Maart 1727 een certificaat af, waarin zij verklaren, dat „Sinjr. Ezechiël Cohen in den jaere 1690 binnen dese stad is komen te wonen“²¹⁾, dat hem in 1704 met zijn gezin, waaronder zijn zoon Godert (die ook Godschalk heet) het burgerrecht is verleend, dat hij „van den jaere 1690 en ook al te voren eer alhier woonagtigh was binnen deze stad en naburige steden en plaatse de coopmanschap van Tabak seer sterk heeft geexerceert en heden nogh is exerceerende, soo dat den requirant bij ons bekent staet voor een van de eerste en principaalste coopliden in tabak, wordende bij een ijgelyk geëert en gerespecteerd ende eyndelyk, dat sijne soonen de voorsegde negotie meede geluckelyk voortsetten en oefenen.“²¹⁾ In 1690 wordt „Ezechiël Cohen Joodse“ voor het eerst te Amersfoort vermeld. Op 5 Mei 1704 verkregen „Ezechiël Cohen ende Marritje Cohen echteluijden wonende binnen dese stad, zijnde van de Joodse Religie 't Borgerschap voor haer ende hare kinderen met namen Philip, Jacob, Isaacq, Jonas, Levi ende Godschalk soons ende Vronica dochter“²²⁾ Op 15 November passeerde Ezechiël „als vader van Jacob Ezegiel Cohen jonghman toecomende bruidegom“ en Benjamin Italiaander in naam van Abraham Emanuels te Amsterdam „vader van Lea Abrahams jong doghter toecomende bruyd“ de huwelijksvoorwaarden, die een beeld geven van den aanzienlijken staat, die de Cohen's toen reeds innamen.¹⁹⁾ Ezechiël beloofde zijn zoon „tot onderstand van dit houwelyck te sullen medegeeven eene somme van agt honderd rijxdaelders hollands boven een goed bedde met sijn toebehooren en een eerlijcke uytsettingh van clederen, linnen en wollen naar sijn staat“ terwijl de bruid medekrijgt „eene somme van veertienhonderd rijxdaelders hollands courant“ benevens bed en uitzet „mitsgaders gereet en gekleet na haren staat met het goud en silver tot

haren lijve behorende." Ezechiël zou de bruiloft te Amsterdam betalen, waarbij de vader van de bruid 200 guldens zou bijdragen en bepaald werd „dat hij Abraham Emanuels niet meer als twintigh huijsgesinden sal mogen nodigen op de bruijloft." Op 24 Mei 1726 stemde Ezechiël in het huwelijk toe²²) „dat sijne soone Isaak Ezechiëls

Afb. IX. Zerken van Jonas Cohen en zijn beide respectievelijke echtgenooten aan de Bloemendaalsche Poort.

Cohen, jongman, wonende t' Amsterdam staat aen te gaan met eene Rebecca Alexanders van Embden jongedochter." Levi schijnt vroeg gestorven te zijn, want hij was althans in 1746 niet meer in leven.¹⁴) Toen was Ysaak Esegiel met zijn gade Rebecca te Nijkerk gevestigd. Jacob Esegiel met Lea Abrahams te Arnhem en Godert Esegiel Cohen gehuwd met Hester de Jong te Nijmegen. Dan waren Samuel Esegiel Cohen (gehuwd met Hanna de Jong), Philip Esegiel en Jonas Esegiel Cohen (gehuwd met Zare Ytaliaander) de overige

zonen van Ezegiel. Zijn oudste dochter Vronica, gewoonlijk Vrouwtje genaamd huwde met Hartog Boas, zijn tweede dochter Caatje met Hartogh Ysaaks Levi, zijn derde Eva met Meijer Joseph de Jong, terwijl zijn vierde dochter Judith reeds overleden was, nalatende onmondige kinderen en haar man Asscher Ysaak Levi, die toen „uytlandig“ was.

Dit waren „te samen (de) kinderen en kindskinderen en erffgenaemen van wijlen den Heer Eseguel Cohen en Juffrouw Meerle Cohen in haar leven egtelieden.“ Ezechiël was behalve een ondernemend tabakshandelaar een Joodsch geleerde van beteekenis, zoodat hij op den zerk van zijn zoon Jonas met den Moreinoetitel, den Opper-rabbinalen graad voorkomt. In 1737 was hij met zijn vrouw Marritje of op zijn Joodsch Meerle genaamd uit Amersfoort vertrokken, doch kwam van tijd tot tijd zijn kinderen te Amersfoort bezoeken. Zoo was „Sr. Eseguel Cohen wonende tot Amsterdam“ (alwaar hij 6 plaatsen ter Groote Synagoge bezat) nog op 5 April 1744 te Amersfoort,¹⁴⁾ terwijl het reeds in 1746 heet „dat eerst deser wereld was komen te overlijden voornoemde Juffrouw Meerle Cohen, naderhand geseijde Heer Eseguel Cohen.“ Ezegiel behoort tot de stichters der synagoge en hij is dan ook nog tien jaren te Amersfoort gebleven, nadat de inwijding van het Bedehuis achter den rug was. Van zijn Joodsch leven getuigt niets beter dan de omstandigheid, dat ook zijn zoon en kleinzoon den Moreinoetitel hebben gesierd. Zijn nagedachtenis zij thans ook met eere herdacht.

In 1742 had Samuel reeds volgens de acte van 10 October 1746¹⁵⁾ van zijn vader „sekere huysinge, hoff en hoffstede staende en gelegen binnen Amersfoort in de Muurhuyse mitsgaders seeker achterhuys mede binnen Amersfoort staende in de Muurhuysen“ in gebruik dat hij nu behield, toen de vaderlijke erfenis bedragende f 4498 en 8 stuivers onder de bovengenoemden verdeeld werd. Met zijn broer Jonas zette Samuel de zaak van zijn vader voort. „Srs. Jonas en Samuel Cohen“ huurden op 17 Maart 1737 voor drie jaren „het tabaksland met de schuuren en kisten soodanig en in dier voege

deselve door haar vader Sr. Esegiel Cohen in huure gebruykt is geweest alle te saemen gelegen onder de voorsegde Heerlykheyd van Asschat" voor 825 guldens per jaar, welke huur in 1740 weder verlengd werd¹⁴⁾, hoewel de broeders toen van elkander gingen. „Dheeren Jonas en Samuel Cohen Jooden en gebroeders, beyde cooplieden alhier woonachtig" verklaarden op 30 Juli 1741¹⁵⁾, dat zij, nu eenige jaeren met den anderen in compagnie hebben genotieert en gehandelt, tabak geplant, een tabakschuur en hof gekoft, mitsgaders eenige gereedschappen en goederen in de compagnie benodigt" en het hen „niet gelegen was gekomen die compagnieschap te continueeren, maar genegen waeren haer van den anderen in min en vriendschap te separeren, schiften, scheyden en deelen, dan get in die compagnieschap veele debiteuren off debieus off quaad syn en men den uitslag van vele saaken niet weten kan", zoo waren zij, „door interessie van goede vrienden met den anderen geheel en al gescheyden in deser voege. Jonas zal „eeuwiglijk en erffelijk" deze schuur in de Koesteeg gelegen, bezitten „met syn hoff daar agter aen dese Stadscingel uijtkomenden, met alle de gereetschappen van balance, gewigten, schalen, manden, matten, planken en diergelijke" en de „in compagnie gemeene tabak, de tabaksplantagien, huuren van landen, schuuren" enz., waartegen Jonas aan Samuel 20.000 guldens zou uitbetalen. Samuel zou nu niet meer „mogen negotieren off handel dryven nog corresponderen, geen communicatie van tabak nog prijs opgeven direct nog indirect met Meyer Levi en Ysaak de Vos tot Altona, nog met Merten Schults tot Coppenhagen, nog met Matthias Musman tot Radensleben, nog met Nicolaas Lublints, nog met Erven Willem Giesenbier tot Amsterdam, debiteuren voor de voorzegde compagnie." Daarbij beloofde Jonas wegens de „cortigues" van de fransche kooplieden op de verzonden tabak te maken, om aan Samuel te „guaranderen, dat hij geen schade meer lijden kan." Samuel bleef echter te Amersfoort wonen, met zijn echtgenoote, die hij bij zijn testament van 1742¹⁵⁾, „alle de juwelen bij t'aengaen van 't huwelijk aan haar ge-

geven" vermaakt. Zij bewoonden het oude familiehuys van de Cohen's in het Latijntje, Muurhuizen No. 63, het mooie begin 17de eeuwse gebouw in Hollandsche Renaissancestijl met het antieke gehouwen poortje waarboven de wapens van Ramen Westrenen, en het afgebrokkelde Latijnsche opschrift, waarvan alleen het woord „Taris" nog te lezen is. Eerst op

12 April 1753 verkochten zij het perceel aan het echtpaar Benjamin Cohen, hun neef, nl. „een hegt, sterk en weldoortimmerde huysing voorsien met verscheyde vertrekken, bovencamers, solder en kelder, plaisante tuyn, speelhuys op 't water en uytkomende aende Cingelgracht" naast de gevangentoren voor 1300 guldens, mits hij zijn oom en tante dan tot op 15 Mei daarin nog twee kamers zal inruimen. Hierbij was Abraham Harschel of Herschel, zooals hij teekent (over wie later) getuige. Jonas was nu de firmant te Amersfoort, die de firma tot een geweldigen groei wist te brengen. In 1720 huurde hij „seekere huysinge, hof en hofstede

staende en gelegen aen de Langestraat" ¹⁵⁾. Op 10 Februari 1726 werd hem nu zijn zoon Benjamin geboren, die de beroemde van alle Amersfoortsche Joden is geworden. Hem nam zijn vader in de firma op, die nu ook een bankierszaak dreef; Benjamin treffen wij in 1748 als 22 jarig jongeman in deze firma „Jonas en Benjamin Cohen" aan ¹⁵⁾. Van zijn zwager Abraham Italiaander kocht Jonas in 1744 verder „seekere huysinge geappropriert tot een pakhuis

Afb. X. Besnijdensstoel in ongeveer 1750 door Jonas Cohen en zijn eerste gade Esther geschonken, met twee Wetsrollenmantels uit dien tijd.

in de Muurhuijsen off Breedestraat over"²⁵). Hoe ondernemend deze firma was blijkt wel hieruit, dat zij per request in 1758 aan de Staten van Utrecht vertoonden²⁶), dat zij de gelegenheid hebben „omme een merkelijke quantiteit tarwemeel buytenslands te versenden, dat zijlieden de tarwe nodigh, gaarne op de molens in de vrijheijt van Amersfoort wilden doen maelen". Daar nu de molenaars niet mogen malen, tenzij hun een biljet wordt overgeleverd, waaruit blijkt dat de verschuldigde belasting is voldaan „'t geen het te versendene meel, 't welk buyten 's lands geconsumeert wordt, niet kan lijden." Zij kunnen nu „haar project niet werkstellig maken", waarom zij vrijdom van deze lasten verzoeken, mits dat controle wordt uitgeoefend, dat de tarwe aanstonds scheep zou gaan, zoodat den koophandel vermeerderd zou worden en „zoude strecken tot merckelijk voordeel van de inwoonders, zoo van schippers, molenaars, buylders, kuypers als andere arbeijders".

Het aanzien der firma werd niet weinig vermeerderd toen Jonas Cohen en zijn gade Sara Italiaander hun dochter Caatje in 1743²⁶) aan Joseph Meyer Goldsmith zoon van Mijer Goldsmith en Symentje Israels Levi uithuwelijkten en hun dochter Rebecca aan George Goldsmid, de chef van het Londensche bankiershuis, welker belangrijkheid spreekt uit het feit, dat zij het schip Lutine met eenige millioenen goud belaadde en met een andere firma een leening met de Engelsche Regeering van 14 millioen pond sloot²⁷).

Hoe uitgestrekt bezit zij aan tabaksvelden met groote voorraadschuren wel hadden, blijkt behalve uit van Bemmels mededeeling uit de Statenresolutie's van 1750²⁷), toen Jonas per request bezwaar maakte tegen art. 14 van het Jachtreglement „vertrouwende, dat zekere zyne Hofsteden onder het Hogeland groot 12 morgen niet gecomprenhenteerd (begrepen) was onder die, welke aan de Bergkant gelegen zijn, vermits 't zelve zo goed was als 't beste kleijland, en derhalven zijn Duyffhuijs mogte late staan". Het laatste stond op „Vinkenhoef" de nog bestaande buitenplaats der Cohen's. Van Bemmel zegt (P 789): „De twee langste tabakschuren worden ge-

Afb. XI. Benjamin Cohen, naar de schilderij van J. V. Kien in het bezit der Amsterdamsche familie.

vonden buiten de Camppoort, de eene aan de hooge weg bij de tweede steeg in de voorgaande eeuw na de oude trant gebouwd en de andere staat ten einde van de Laage weg op 't Erf en Goed, genaamd Vinkenhoeft, voor eenige jaren nieuwelings getimmerd door den Heer Jonas Cohen".

Benjamin vestigde hier zijn zomerverblijf en hier werd zijn huwelijk met Chaile Abraham Meyer voltrokken²⁷). In 1746²⁸) heet het echter „D' Heer Benjamin Cohen Coopman in Tabaq alhier in huwelijk hebbende Juffrouwe Eva Jacobs Cohen"" dus zijn Arnhem's nichtje, die misschien wel identiek met Chaile is. Toen was zijn tante overleden en Benjamin verklaart „wel te mogen lijden" dat de onroerende goederen verkocht worden. In het museum Flehite bevinden zich nog curieuse versierselen van Vinkenhoeft afkomstig. Het wordt beschreven als „de buitenplaats Vinkenhoeft staande en gelegen aan de straatweg bij Amersfoort, bestaande in een Heere Huizinge, koetshuis en paarde stal, de tuin van vooren en agter het huis met alle de daar op en in staande vrucht- en andere boomen, mitsgaders stellagien" enz., „mede de daar op staande Duivenhok, duiven" enz.²⁹). Daarbij behoorde „zekere zes mergen oud zwaar en best tabaksland, de Groote Hoek genaamd gelegen agter of bij Heeren-Huysinge desselfs Hofsteede ofte landen genaamd Vinkenhoeft" en 4 morgen westwaarts „met zijn steegen, laanen, voetpaden, wagensporen en slooten thans gelegen legt, met alle boomen, zo vruchtboomen als andere plantsoenen en houtgewasschen als op veelgemelde tabaks en bouwlanden rondom staende en aanbehoorend zijn alsmede een groote tabaksschuur, door het algemeen genoemd de lange schuur". Dit alles werd later door Abraham Herschel als gemachtigde van de erven van Benjamin Cohen verkocht. Daar was ook Anne Jean, Philippe Louis Cohen de Vinkenhoeft al op 17 October 1780 geboren, Benjamin's kleinzoon de bekende Fransche literator, die op 6 April 1848 te Parijs overleed³⁰). Hij nam den naam Cohen de Vinkenhoeft aan en was tevens den schrijver van een familie genalogie.

Nog steeds breidden Jonas en Benjamin hun zaken uit en zoo zien wij in 1766 de Pruisische gezant in Den Haag op last van den Koning van Pruisen zich tot de Utrechtsche Staten wenden „ten voordeele der kooplieden Bachman en Comp. te Maagdenburg geassocieerden van de twee gebroeders (moet zijn vader en zoon) Jonas en Benjamin Cohen tot Amersfoort en met dezelve in proces aldaar ter zake van de associatie tot rafineeren van silver“, om hen te verzoeken, bij Regeerders van Amersfoort op een beslissing aan te dringen.

Jonas heette bij zijn geloofsgenooten Rabbie Jona Ben Ezechiël Cohen, of wel Jouné Koun in den volksmond geheeten; onder hen was hij beroemd om zijn weldadigheid en het bevorderen der Thorastudie, die hij zelf naarstig beoefende. Hij is twee maal gehuwd geweest, het eerst met Sara Italiaander, op haar zerk (op de foto links van die van Jonas) Sore Merle Bas Benjomien Halevie geheeten, wier deugden als huisvrouw geroemd worden en vervolgens met Ester de dochter van den More Simon Butenheim, die ook op de Besnijdenisstoel vermeld wordt en wier fraaie marmeren zerk men achter de soortgelijke van Jonas ziet. In 5540 of 1780 was Jonas Cohen overleden en aan de Bloemendaalsche Poort begraven. Zijn prachtige zerk, waarop ook zijn Moreimoetitel te lezen is bevat onder de zegenende priesterhanden uitvoerige opschriften van zijn verdiensten waaronder o.m. „in zijn jeugd was hij een van de grondvesters van het Huis des Gebeds“. Als zoodanig zij ook hij hier thans eerbiedig herdacht.

Benjamin en zijn zoons Ezechiël en Abraham betrokken te Amersfoort fraaie huizingen. De eerste, Ezechiël Benjamin Cohen kocht op 5 Januari 1780³¹⁾ een huizinge met erf, hof, stal, schuur daarnaast gelegen op het einde der Korte Gracht genaamd Rommelenburg, waaraan van achteren de Stadswal grensde, voor 4847 gulden en 10 stuivers. Dit oude „Muurhuis“, op een paar pas afstand der Synagoge gelegen, heeft Ezechiël nog na zijn vertrek naar Berlijn tot 1811 in bezit gehad. Toen machtigde Eduard Jan

Baptiste Cohen wonende te Berlijn, in den Haag in het hotel Bellevue op den Bezuidenhoutſchen weg gelogeerd, aan Eliazar Abraham Herschel dit zijn huis, erf, tuin, koetshuis, koepel over de Korte Gracht naast de brug in de Muurhuizen aan den Burgemeester voor f8000. — over te dragen, hetgeen geſchiedde. Benjamin liet

Afb. XII. Het huis van Benjamin Cohen, alwaar Prins Willem V zijn gast was.

zich het fraaie huis op den Zuidſingel bouwen, dat met de fraaie geſneden medail-
lons in de deuren, den im-
poſanten hardſteenen gevelen
het ſtatige bordes nog het
fraaiſte huis van het oude
Amersfoort is. Nog herinne-
ren de geſneden openingen
in de deuren aan het Jood-
ſche Godſteeken, de Me-
zoezo en het gat in een der
ruitjes aan het ſchot op den
Prins gelost, die hier zijn
verblijf in den woeligen Pa-
triottentijd had, waarover
in het volgend hoofdstuk.
Abraham liet zich ook om-
ſtreeks 1780 het fraaie huis
op den Weſtingel bouwen
dat evenzeer met een hard-

ſteenen gevel verſierd, thans als Raadhuis dienst doet. Abra-
ham Benjamin Cohen, later lid der Amſterdamsche Bankiersfirma
Gebr. Cohen, huwde met Elisabeth Gomperts^{*)} wier zoon James
Cohen was. Benjamin Cohen zelve beſtuurde niet alleen de tabaks-
zaak, doch ook een bankiersfirma „Jonas Benjamin Cohen” en
door zijn familierelaties, behoorde hij tot de leiders der voornaamſte
bankiershuizen van Europa. Dit waren de Londensche Goldſmid's

en de Berlijnsche Meyer's, daar Ezechiël (Benjamin's zoon) met Jeannette Meyer gehuwd was. Hij bezat een der schitterendste salons van Berlijn, nadat hij de Muurhuizen had verlaten, waar Vorsten, Ministers en het corps diplomatique elkander ontmoetten⁷⁾. Als mathematicus genoot Benjamin eenigen naam en hoe zeer hij daarvan hield laat zijn portret zien, waarop hij een papier bedekt met wiskundige figuren in de hand houdt⁸⁾. Als beschermer van kunst en wetenschappen, als energiek koopman, als warm Oranjeklant, als degelijk Joodsche geleerde heeft Benjamin een allerbelangrijkster rol in zijntijd gespeeld. Belangrijk heeft hij tot den bloei der Joodsche Gemeente bijgedragen. Ook hij bezat de Moretitel en studeerde ijverig in de Joodsche Wetenschappen. Zijn huis was vermaard onder de Joden, niet het minst om de gastvrijheid die er heerschte. Wij weten dat bijvoorbeeld een Joodsch-Duitsch planoblad in het Jiddisch dier dagen: „Wie man freigehalten wird von sein Unkel Elchonon nach Ihtert (Utrecht) zu fahren“, dat slechts een opgave bevat van de vertering onderweg en alleen vermeldt, dat de heeren in Amersfoort een gulden hebben moeten betalen om zich het huis van Rebbe Benjomien Amesfort te laten wijzen²⁴⁾. Ook blijkt dit uit het request, dat Parnassijns van Maarssen naar de Utrechtsche Vroedschap in

Afb. XIII. Het huis door Abraham Benjamin Cohen gebouwd, thans Raadhuis.

1788 zonden, en waarin het o.a. heet, dat haar leden bijdragen tot „de voortplanting der negotie, de zenuw van den staat, waarvan zij verre na de minste bevorderaars niet zijn en verder tot algemeen welsijn van die plaatsen, blijkens daarvan, om bij deese Provincie te blijven, de stad Amersfoort, alwaar die van hunne Natie de fraaiste gebouwen gesticht en niet weijnig, so hierdoor als door de negotie in de tabak en andere saecken tot groei en bloei van voorzegde stad toegebracht hebben³⁴⁾.

Het vertrek van Benjamin Cohen naar Amsterdam (1786) bracht de Gemeente van Amersfoort een gevoeligen slag toe. Hij heeft daar 14 jaren nog gewoond en zich als Parnassijn van de Hoogduitsche Joodsche Gemeente verdienstelijk gemaakt. Hij overleed op 10 Februari 1800 en werd te Muiderberg in de Moreinoeregel begraven. Een Jiddisch kroniekje meldt²⁴⁾: „Op Maandag de 15de Sjewoth 5560 des avonds is overleden een rechtvaardig, een rechtschapen man onder de verklaarders (der Thora) van zijn geslacht, de Parnas en Manhig de Moré Benjamin, de zoon van wijlen den Moré Jonah Cohen van Amersfoort, zijn aandenken zij tot zegen, en begraven op 17 Sjewoth. In zijn leven (heeft hij) milde weldadigheid betracht aan armen en behoeftigen, een geleerde in Joodsche Wetenschappen, die zeer veel kennis had van profane wetenschappen, en dagelijks zijn zeer veel leerlingen (bij hem) geweest, hetzij (ter bestudeering) der Thora, hetzij van andere wijsheid en wetenschappen, die hij had en waarmede hij geleerd heeft.”

DE GEMEENTE TOT DEN FRANSCHEN TIJD

De inwijding van de Synagoge te Amersfoort wordt door Jacob ben Chajiem Drukker in zijn Joodsch-Duitsch kroniekje (Loeach) van 5488 (1727/28) als voorname bijzonderheid van het jaar 5487 (1727) vermeld, welk bericht hier getranscribeerd moge volgen: „Sjenas Tooph Pei Zojin lefak beileil Sjabbos Koudesj Parschas Teroemo hat man die neie Schoel in Amisfort mechaneig gewesen und haben groszen kowoud gehad fon die

Afb. XIV. Bovenstuk der H. Arke in 1727.

Seroro Joroem houdou”, vertaald: „In het jaar 5487 heeft men op Vrijdagavond van Sabbath Teroemah de nieuwe Synagoge van Amersfoort ingewijd en daarbij veel eer gehad van den Magistraat, wiens luister verheven zij.” Op dat moment had de Joodsche Gemeente van Amersfoort zich reeds een aanzienlijke plaats onder haar zustergemeenten veroverd.

Daar de Synagogediensden vóór dien tijd, zooals bleek, in particuliere huizen werden gehouden, is dus de aanleg van een begraafplaats het eenigste bewijs van het bestaan eener Joodsche vereeni-

ging. Leeman Gomperts was in 1683 reeds toegezegd dat, zoo hij niet op Muiderberg kon worden begraven „sal hem een eerlijke plaats tot de begraefenis alhier aangewesen werden." Toen was er dus blijkbaar van een Joodsche begraafplaats te Amersfoort nog geen sprake. Zoo begroeven de Amersfoortsche Joden, die toen nog zeer weinig in getal waren, op verschillende plaatsen en hoeken van de stad, waarvan de lijken waarschijnlijk naar de nieuwe begraafplaats zijn overgebracht. Een dezer hoeken buiten de Stads-muur is het reeds vermelde begraafplaatsje aan de oostzijde der Bloemendaalsche poort, afzakkende in de Singelgracht. In 1700 begeerden de Amersfoortsche Joden het stukje bolwerk aan de andere zijde der poort eveneens hoog gelegen en afzakkende naar het water en later het lager gedeelte van het Bolwerk. „In het „Dagelijcx Resolutie Boeck" van 10 Juni 1700°) lezen wij daarover het volgende: „Geven onderdanigelijk te kennen, die van de Joodsche Religie binnen dese stad woonachtigh, dat sij supplianten (is verzoekers) noch hare voorsaten, soo lange deselve alhier woonachtigh sijn geweest, tot noch toe geen vaste, noch seeckere plaatse tot begravinge van hare dooden en hebben gehad, maer altijd op diverse plaatsen en hoecken van de stad sulcq hebben moeten doen. Ende dewijle sij supplianten voor haer en hare nacomelingen gaarne een seeckere plaatse buijten de muijren deser Stad tot een erffbegraffenisse hadden, waertoe een seecker gedeelte vant Bolwerck bewesten de Bloemendalse Poort opt hooght nade waterkant afsackende niet ongevoegelijk en soude zijn, dese aangemerckt, keeren sij supplianten haer tot UEdel Achtbare onderdanigelijk versoeckende, dat UEdel Achtbare de voorsegde plaatse ofte sodanigh een andere als UEdel Achtbare sult komen goed te vinden, haer supplianten en hare nacomelingen tot een erffbegraaffenisse, off voor sodanigen tijd als UEdel Achtbare sult gelieven te bepalen, goedgunstiglijk te accorderen." Op dit request, dat in 1699 door notaris J. de Goeije was opgesteld, hoorden Regeerders hun gecommitteerden, waarop zij besloten „het gedeelte

vant Bolwerck voor de Joodsche Natie in dese versocht, tot begravinge van haar dooden (af te staan) mits approprierende „(is geschikt makende) 't selve met afpalinge" goed te keuren door de rapporteurs en op kosten der aanvragers.

Sedert dien is de Joodsche Gemeente gestadig vooruitgegaan. Dikwijls kwamen rondtrekkende Duitsche Joden naar Amersfoort met hun handelswaar, zoodat toen in 1713 een epidemie in het buitenland woedde, de Utrechtsche Staten op 30 Augustus een publicatie tot weering dezer Joodsche handelslieden uitvaardigden⁴⁹). Op 4 September⁵⁰) volgde Amersfoort „tot precautie (is voerbehoed-middel), om dat de contagieuse sieckte in veele ende verscheijde landen, buijten de Staat der Vereenigde Nederlanden dagelijcx toeneemt ende vermeerdert." Regeerders gelastten alle geringe hoogduitsche Joden en Jodinnen te weren en zoo zij met waren en goederen in de stad kwamen, hun pakken en zakken te laten verbranden, zulks „tot voorkominge van de ongemacken, die te bedugten zijn." Was dit een maatregel geweest door de epidemie vereischt, krachtig traden Regeerders bij Publicatie van 19 April 1717⁵¹) op, om „aen alle ende een ijjelijk hij zij jongh off oud, bij dese wel scherpelijk te interdicieren ende te verbieden" om iemand „van die Natie, het zij borgeren en ingesetenen, off vreemde, in dese Stad komende, in eenigerleij wijze te misdoen", waarbij de ouders voor hun kinderen aansprakelijk worden gesteld, en waarbij ook verboden werd het venten door jongens „van sekere jooede prenten ende teijckeningen." Het aantal vreemde Joden werd steeds grooter in Amersfoort, zoodat op 30 November 1722⁵²) Burgemeesteren, Schepenen en Raden werden benoemd „omme te examineren de borger-schappen ende inwooninge vande Jooden binnen dese stad" en men voor het Wijnkoopersgild groot nadeel van hen vreesde. Op advies van een commissie uit haar midden besloten Regeerders dan ook op 31 Januari 1724⁵³), dat de Joden niet als broeders in het Wijn-copersgild zouden kunnen toetreden.

Eindelijk was de ondertusschen gevormde Joodsche Gemeente in

staat om op het einde van 1725 een begin te maken met de stichting van een eigen Bedehuis, daar het huis, waar de Synagogediensten tot nu gehouden werden, te klein werd. „Juffrouwen Ammerentia van Drakenburgh ende Sophia van Drakenburgh, gesusters en meerderjarige ongehuwde dochters” transporteerden op 18 December 1725²⁸⁾ aan „Sr. Abraham van Minden, Ezechieel Cohen, Adolph Abrahams, Cosmanus Gomperts, Abraham Levi en Abraham Italiaander Benjamins, Parnassim ofte ouderlingen inder tijd van de Joodsche Gemeijnte binnen dese stad Amersfoort” en wel „in haer voorszegde qualite (dogh haer elx een voor al en in 't geheel sterkmakende ende rato caverende (is zich in rechten verbindende)... ten behoeve van derselver Joodsche Gemeente bekennen gecogt ende in vasten koop te accepteren seeckere huijsinge, hof ende hofstede met de woninge daar annex, ende de schuur in den hof van ouds genaamd het Juffergat... staende alhier op de Kortegracht naast de Zeepsiderije de drie ringen.” Het transport vond ten huize van den wijnkoopster Sr. Hendrik van Goudoever aan de Vischmarkt plaats en Parnassim namen op zich, den bewoner van het grootste huis en hof op Mei 1726 nog 2 jaar „huir uyt te houden” voor f 72.— per jaar. Het perceel was voor 1300 guldens, buiten de belastingen gekocht, waarvan Parnassim op 1 Mei f 300.— moesten storten. De overige f 1000.— zou in 6 jaren op termijnen à 4% betaald mogen worden, terwijl Parnassim tot Paschen 1726 nog het recht hadden (mits 3 maanden te voren kennisgevende) deze overeenkomst te doen vervallen. Op 4 Maart 1726²⁹⁾ waren de voorbereidingen zoover gevorderd, dat aan Regeerders toestemming kon worden verzocht. Genoemde heeren verzochten toen „in naeme van de geheele Joodsche Gemeente binnen dese stad, en in qualite als Parnassim ofte ouderlingen in der tijd van deselve Gemeijnte, dat sij supplianten voortijts haere vergaderingen tot het plegen van haere godsdienst hebben gehouden op twee bijzondere plaatsen, en alsnu zedert eenigen tijd geleden haer te samen hebben gevoeght, en die geoeffent in een huijs, welkers vertrek door de aenwas der huijs-

Afb. XV. Prins Willem V naar de schilderij van Benjamin Bolomey. In 1788
aan de Cohen's geschenken. In het Raadhuus te Amersfoort.

gesinnen veel te klein is geworden, waeromme sij supplianten door het coopen vande huijsinge genoemd het Jufferengat met sijn hoff daer achter, staende alhier op de Corte Graft haer van een ruijmer gelegentheijd hadde voorsien, met het oogmerk, omme met toestand (is toestemming) ende goedkeuringe van UEdele Achtbaerheden naer haer Gemeijntes vermogen in deselve huijsinge off in den hoff sodanigh gemak te approprieren als sij supplianten tot het exerceren (is uitoefenen) van gemelte haere Godsdienst nodigh hebben, weshalven sij supplianten haer sijn kerende tot UEdele Achtbaerheden seer oodmoedelijk versoekende, dat UEdele Achtbaerheden haer supplianten daer toe gelieven permissie te vergunnen." Dit verzoek werd op 31 December in handen van heeren Burgemeesteren, voorzittende Schepenen, voorzittende Raden, Cameraar en Secretaris gesteld, aan wien Parnassim „een bestecq vande te doene timmeringage" moesten zenden, die dan „vorder vande plaetse inspectie", zouden nemen. Nadat het rapport hierover gehoord was, verleenden Regeerders der stad Amersfoort op 4 Maart 1726 „de versoghte permissie."

Het ronde achterstuk en de portiek der Synagoge zijn eerst van later, zoodat de nieuwe Synagoge, vierkant was en geheel vrij op het plein stond. Daar nu over genoegzaam terrein kon beschikt worden, is de Synagoge schuin gebouwd. Naast de Portugeesche Synagoge van Amsterdam is zij dan ook de eenige in Nederland, die niet naar het Oosten, doch naar het Zuid-Oosten, precies naar den kant van Jeruzalem met haar H. Arke gericht is. Ook Van Bommel, Amersfoort's historieschrijver meldt (I p. 178): „De Jooden hebben hier mede een Kerk of Synagoge staande ten einde de Kortegracht achter een Huizinge.... zijnde een vierkant gebouw, in den Jaare 1726 getimmerd, en op den 8 Februari 1727 ingewijd". Uit een akte van 16 October 1743¹⁴⁾ weten wij, dat op de „borstweringe" van de Parnassijsbank kandelabres stonden en nog is het bovenstuk van de voormalige H. Arke bewaard (afb. 14) dat behalve het opschrift „Kroon der Wet," omgeven door druivenranken het opschrift

„Weet wel voor Wien gij staat” bevat en het jaartal 5487, dat overeenkomt met 1727. Het oude Jiddische „Resolutiebuch,” dat het Joodsche archief te Amersfoort nog bewaart, bevat op Donderdag Nieuwemaansfeest 5491 of 1731 een aantekening, die ons met den eersten Voorzanger der Synagoge doet kennismaken. Toen was nl. besloten „eitsoe hoaloeftiem Parnosiem, das Rebbe Awrohom Chazen soll meihajoum weholo חצי soll mehr haben kol sjowoeang als er ngad hinei gehat hot, asou das sein sechirous ist kol Choudesj זײ Zehoewiam” vertaald „Bestuurderen enz. hebben besloten, dat Rebbe Awrohom Chazen (Voorzanger) van nu af wekelijks de helft meer zal hebben, dan hij tot nu gehad heeft, zoodat zijn salaris elke maand 16 guldens zal bedragen. Hij wordt ook Abraham Hagenau genoemd (הקטן והשפל אברהם האגני ט״ז ונאמן דק״ק אמרספורט). Later wordt als zoodanig ook de slachter Jehoedo Leib ben Schelome vermeld. Evenzeer werd toen besloten om den onderwijzer „Rebbe Chajiem Schwoob Melammed” 8 stuivers, zekere Leib ben Arjei 6 stuivers en de wed. Elke 5 stuivers toelage per week te verleen, blijkbaar allen gemeenteambtenaren. In 1733 werd ook besloten (Woensdag 4 Cheswon 5493) ook den koster Josje (הסמש יסעי) of Jossel geheeten, f 20. — per jaar meer zal verdienen, zoodat hij „kol sjono chamischo wesjiwngiem zehoewiam sechirous for sein sjamosjous soll haben”, dus elk jaar f 75. — als salaris voor zijn kosterschap zal genieten. In 1741 beriep de Gemeente ook een Opperrabbijn op een salaris van 200 tot 250 gulden per jaar en wel R. Juda Leib Meiselisch uit Presburg (מהוריר יהודא ליב מייזלש מפּרעש בורג). Toch hadden heeren Parnassim in 1741 (25 December)⁹ een „different” over de betaling van den „Coster en Voorsanger”, dat door Regeerders der Stad beslecht werd. Deze verwezen naar art. 34 van het Reglement der Gemeente „dicterende dat de Voorsanger en Coster sullen betaald worden uijt de Bus van de Kerk, en dat, indien dat geld soo verre niet kon strekken, men 't geld sal ophaalen, volgens taxatie van de biljetten.” Na schriftelijk en mondeling verhoor van partijen gelastten Regeerders aan „de gesamentlijke Parnassims” om zich stipt aan dit ar-

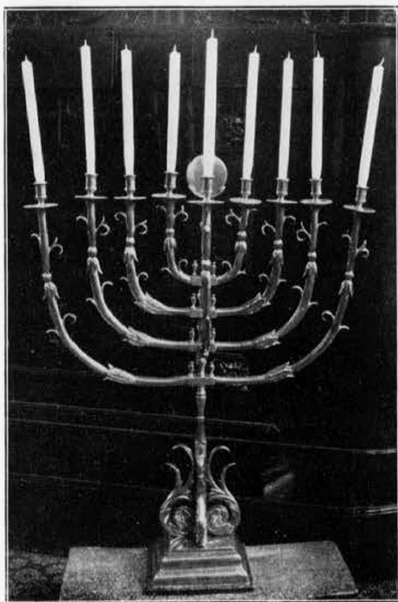
tikel te houden „tot soo lange daarinne bij eenparigheijt goedvinden anders sal wesen voorsien en de onwillige daer toe door midelen van contrainte (is dwang) te verpligten, zooals volgens orde en gebruik van haar Kerk bevonden sal worden te behooren.”

De Gemeente vorderde veel zorgen van Parnassijs. De zorg voor de gemeentehuishouding, voor geschikte ambtenaren, het toezicht op ritueele slagers en slagters vullen vele bladzijden van hun Protocol. Op 1 Adar 5503 (1743) „ist geresolfiert geworren” lezen wij hierin „das Rebbe Jodel roufe soll sein roufe for die selbige, die fon Kahl pretendieren Ihne zu bedienen,” dus dat de heer Dr. Joël Levi, armendoctor zal zijn voor allen, die de hulp der Gemeente inroepen, en hen te bedienen „und Medikamenten dar bei zu geben,” waartoe hij jaarlijks de beschikking over het Paaschbrood-, slacht-, plaatsgelden-, kaarsen- en cederappelgelden zou hebben. Een eigenaardige vorm van armenzorg was ook de verkoop door Parnassim van „Pletten” of Biljetten, waarop arme doortrekkende Joden op kosten van dit biljet konden eten. Abraham Italiaander en Jonas Cohen stonden in deze weldadigheid toen bovenaan. Voor den laatste werd in 1765 dan ook de bepaling gemaakt, dat hij, omdat hij door een kwaal aan zijn voet zijn huis niet meer verlaten kon, met toestemming der geheele Gemeente thuis op het Looftuttenfeest met een tiental manspersonen daartoe benoodigd, (Minjan) Synagoge-dienst zou mogen houden, hetgeen anders buiten de Synagoge verboden was.

In 1732 hadden Parnassijs aan Regeerders verzocht door hen ontworpen „kerkelijke punten” goed te keuren. Op 12 Maart⁹⁾ besloten dezen op gunstig rapport van de commissie tot onderzoek dit reglement, dat zij „bij haar sessen onderteekend” hadden, goed te keuren. Deze 6 Parnassim, die voor de schulden der kerk geteekend hadden, zouden „altijd Regenten vande kerk” blijven, behalve, wanneer er een penningmeester wordt gekozen, die een nabestaande in den bloede van een Parnas is, die dat jaar dan de „regeringe” uithanden moeten geven en buiten „t regimen” blijven.

Vervolgens werd bepaald, dat een zeker contract met Abraham Italiaander gemaakt, met andere contracten in een nieuw Protocol zouden worden geschreven en vervolgens alle besluiten door de meerderheid genomen, uitgezonderd belastingen, die met algemeene stemmen moeten worden aangenomen. Het bewuste contract, met Abraham Italiaander gemaakt, zou bovendien nooit met meerderheid van stemmen kunnen vernietigd worden. Het nieuwe boek „Resolutieboek” geheeten, dat wij zooeven inzagen, zou al de besluiten bevatten, eventueel met bijvoeging, welke heeren tegengestemd hadden. De verhuring der zitplaatsen ter Synagoge „met hare vrijdommen” zou blijven, zooals die afgelezen is, hetgeen Parnassim zelfs niet met meerderheid van stemmen zouden kunnen veranderen. Leggen Parnassim een lid een boete op, dan kan hij of bij Regeerders der

Stad in hooger beroep gaan of twee arbiters benoemen, die bij verschil van meening zich een derde kunnen toevoegen. „Edog behouden de Heeren Regeerders voornoemt aen haer luijden, de interpretatie, alteratie en ampliatio, soo als namaals ten nutte van de Joodsche Synagoge alhier oordeelen zullen te behooren.” Toen

Afb. XVI. Luchter in de Synagoge door de gift van Prins Willem V tot stand gekomen.

op 4 November 1737⁹) „die van de Joodsche Natie met malkanderen verschil hebbende over het maken van een bad,” verzochten „dat desen Raad, daar over eene decisie wilde geeven,” bracht een Raadscommissie dan ook een oplossing voor het maken van het ritueele bad, waarmede allen genoegen namen. Het blijkt dat vooral Dr. Joel Levi in 1742¹⁵) en 1743 (9 Sept⁹) President nog al eens „dispujten” met zijn medeleden had. De groote macht die Parnassim toen hadden, was daaraan wel bevorderlijk. Zoo konden zij „dagvaarden om voor hen te compareeren” (is verschijnen) en zoo bijvoorbeeld op 23 Maart 1742¹⁶) bij nalatigheid veroordeelen, „in een boete van tien ponden was” nl. voor de kaarsen. „Vermits het vertreck van Ezechiel Cohen uijt deese Stadt” lezen wij in de resolutiën van den Raad der Stad op 4 November 1737 „die een van de ses Parnassims is geweest, ende versogt hebbende, dat zijn zoon Jonas Cohen daar toe mogte werden in zijn plaats aangesteld, is naar deliberatie goedgevonden, dat den gemelde Jonas Cohen, soo het kan bestaan, met de vijf andere Parnassims tegenwoordig zijnde, meede zal regeren.” De Raadscommissie hoorde Jonas en de overige Parnassim, waarop Regeerders op 30 December besloten, dat zij „stellen aan, in plaatse van zijn vader Ezechiel Cohen, den suppliant Jonas Cohen tot een meede Parnassim vande Gemeente alhier, ordonnerende de verdere Parnassims van deselve Gemeente den suppliant daar voor in alle gelegenheden te erkennen.” Doch de Parnassim Adolph Abrahamszen, Cosmanus Gomperts en Benjamin Italiaander waren daarop niet gesteld en verzochten tegelijkertijd aan Regeerders „ontslaginge van haar lieder Parnassims plaatse, waartoe deselve op approbatie (is goedkeuring) van deese regeeringe waren aangesteld, mitsgaders ook van alle Joodsche kerkelijke regeeringe alhier.” waarop Regeerders hebben „goedgevonden deselve van het voorszegde Parnassimschap en van alle kerkelijke regeeringe te ontslaan, gelijk deselve daar van ontslagen worden bij deesen.” Hoe groot de macht wel was, die Regeerders aan het nieuwe college toekenden, blijkt wel, dat

zij door een der stadsdeurwaarders aan de gemeente in de Synagoge op 7 October 1743") lieten bekend maken „Dat alle de resolutien, straffingen en boetens door de meerderheijt van stemmen van de Parnassims in der tyd genomen en gedaan, door de Joodsche Gemeente alhier sullen moeten achtervolgt en gehoorsaamt worden," dat oppositie tegen Parnassim streng zal worden gestraft, doch wel wordt toegestaan in hooger beroep bij de Stadsregeering te gaan.

Velerlei waren de bemoeiingen, die de „Regeerders der stad Amersfoort" voor de Joodsche Gemeente hadden. Joodsche bedelaars konden in het „3 Ringe Steegjen" en in de Valkestraat logeren. Op 10 Maart 1738⁹) schreven Regeerders voor, dat deze logementhouders „een briefje van permissie" ter secretarie moesten halen, waarop zij hun logementen voor deze „vreemde" achter den wal mochten houden; zulk een „permissie" gold voor een 3-daags verblijf. Toen de gemeenteleden deze lieden bij zich zelven nu huisvestten, verboden Regeerders op 19 Juni 1741 op een boete van f 25.— deze „passanten ende bedelaars" te logeren „permitterende nogtans aan de sulke, die agter de wal willen wonen," op een 3-daagsche permissie. Zoo werd een verzoek van Sibilla Hertog, weduwe van Marcus Joseph wonende in de Utrechtsche Poort „om arme Joodsche reizigers en passanten te mogen logeren" later afgewezen en daarentegen dat van Salomon Gerson Cohen toegestaan „om in plaatse van deszelfs nu onlangs overledene vader Gerson Cohen met seclusie (is uitsluiting) van alle andere zyner natie, bedden voor reizende Joden te mogen spreiden en dezelve voor een tijd lang te logeren"). Op verzoek van den toenmaligen Parnas Philip van Minden werd ook het openlijk dansen op Joodsche bruiloften toegestaan. „Op 't versoeck van Van Minnen, wegens de Joodse Natie" lieten Regeerders op 10 Juli 1747 notuleeren „is goedgevonden, wanneer onder de Joden een bruijloft sal zijn, haar te permitteren des Maandags, Dinsdags en Woensdags, so er geen Kerktyd alsdan is, in d' een of d' andere herberg, (echter) niet rondomme de Kerk

of Stadhuys, in een vertrek aldaar te mogen dansen met muziek." Een blijde dag was de 16e September 1735 voor de Gemeente. De nieuwe Opperrabbijn van de Hoogduitsch Joodsche Gemeente te Amsterdam Rabbie Eleazar Ben Samuel Brody, door Burgemeesters van Amsterdam aangesteld, kwam toen op zijn doorreis van Brody in Polen naar Amsterdam, te Amersfoort³⁰⁾. „De voorzegde Hooggeleerde Rabbijn wierd tot Amersfoort ingewagt en gerecipieert door een menigte Jooden van deeze Stad en andere plaetzen" meldden de couranten. In de Joodsch-Duitsche Geschiedenis „Sjeerieth Jisraël" van Amelander wordt het verslag van de Amsterdamsche, Haarlemsche en Haagsche couranten overgenomen, meldende dat de Opperrabbijn door alle Amersfoortsche Rabbijnen naar zijn hotel is gebracht, alwaar de Gemeente had „ordenirt zwei Schildwachten, dass sie die ganze Nacht sollen stein bleiben vor sein Logiement. Und so hat man ihm auch begleitet bis baussen die Stadt mit zwei Schild wachten und mit gar viel koetsjen und sjeesen, das kein Zahl hat." Wel was de wacht niet door de Magistraat gesteld, zooals ook regeerders in de couranten tegenspraken, maar toch mocht Amelanders schrijven: „es is bei Menschen ihr Gedankendereglichen kowoud (is eer) an kein Raaw (is Opperrabbijn) also geschehen", want ook zijn komst te Amsterdam geleek op den intocht van den Prins en op dit feit is zelfs een medaille met zijn portret erop geslagen. De Amsterdamsche Opperrabbijnen vanaf R Arjé Leib ben Saul (gefungeerd van 1740—1755) waren dit ook ad interim van Amersfoort, zooals in het Jiskorboek staat „sjehojo gam kein Aw Beis Dien werousch Midrasch Bikhiloseinoe" (die ook als Opperrabbijn in onze Gemeente gefungeerd heeft). Ook wordt ons in 1776³¹⁾ „Rachel Levi, dochter van Rabbi Lyp" genoemd „wezende van competenten ouderdom" die een kousenwinkel in de Langestraat bezat, zoodat haar vader in het begin der 18de eeuw gefungeerd moet hebben. Verder wordt als „honorair rabbijn" Abraham Herschel vermeld. Deze was uit Polen afkomstig en administrateur bij de Cohen's, waar hij ook bij het Prinselijk verblijf een rol speel-

de; hij is de overgrootvader van den tegenwoordigen Abraham Herschel, die langer dan 25 jaren voorzitter der Gemeente en van het Synagogaal Ressort was. In het „Prothocol van het verhandelde by Parnassyns en Directeuren der Hollandsche Hoogduitsche Israëlitische Gemeente te Amersfoort" wordt in 1809, in den strijd der Gemeente tegen Utrecht om Hoofdsynagoge te blijven, als argument aangevoerd, dat „zij het genoeg hebben reeds meer dan eenen halve eeuw eenen „honorairen Rabbijn in hun midden te hebben". De heer Herschel overleed enkele maanden later. Tevoren schijnen echter, zooals ook Amelanders mededeelt, meer rabbijnen te Amersfoort geweest te zijn, want

Afb. XVII. Goudbrocaat voorhangsel door Prinses Wilhelmina aan de Synagoge geschenken.

Regeerders bepaalden, blijkbaar op verzoek van den Gereformeerden Kerkeraad op 19 Juni 1741 „dat geene Rabbijnen of andere op Son-
dagen, of verbots of andere dagen, die bij de Gereformeerde werden geviert, sullen mogen schoolhouden om de jonge jeugd te

onderwijzen", hetgeen Parnassim ter Synagoge moesten laten voorlezen.⁹⁾

Onderwijl was de begraafplaats met het groeien der Gemeente te klein geworden. Reeds was op verzoek van Cosmanus Lheeman Gomperts namens de Gemeente gedaan, op 17 Mei 1745⁹⁾ door Regeerders besloten, dat Parnassim „sullen blijven in 't regt te behouven van haare dooden op het bolwerk aan de Bloemendalse Poort te mogen begraven en dat de sleutel van het bolwerk sal moeten blijven in bewaaring van den Poortier aldaar." Op 18 Juni 1748⁹⁾ werd verder wegens „de beswaarnissen van de Parnassims over de muur aan het Joodsche Kerkhoff" besloten het puin vandaar weg te voeren. Op 13 December 1751⁹⁾ verzocht de Joodsche Gemeente eindelijk uitbreiding door erfpacht van „seekere twee hofjens bij de Bloemendalse Poort formerende een eijland in deeser stads buytengragten", waarvoor de stad echter tot wederopseggens toe het overige gedeelte van het Bolwerk afstond, dat door den portier werd gebruikt. Dit terrein is ten slotte eerst in 1824 opnieuw vergroot.

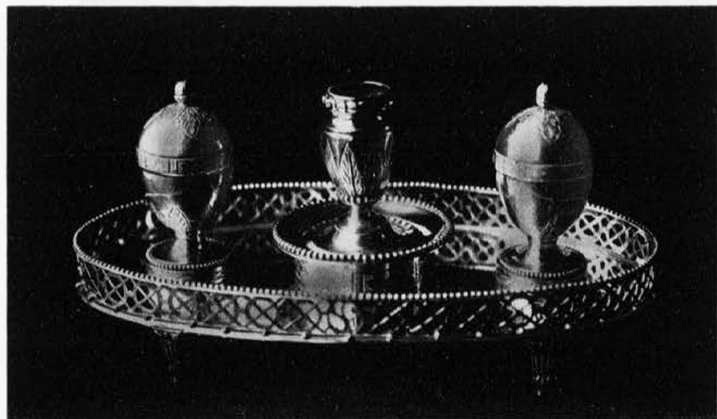
In Maart 1780 richtten zich blijkens het Protocol de Parnassim weder tot Regeerders, waarbij zij herinneren, dat Jonas Cohen in 1737 als Parnassijn is aangesteld „dat de vijf Parnassins, met welken gemelde Jonas Cohen eenige jaaren hadden gere(e)geerd, voor lange successivelijk gestorven of verhuisd zijn, zo dat meergemelde Jonas Cohen die administratie verscheijde jaaren achtereen tot groot contentement (tevredenheid) van de supplianten en zo zij vertrouwen van de gantsche Gemeenten naar hun lieden wetten heeft gevoerd, totdat dezelve nu onlangs overleden zijnde, niemand meer in die post alhier was overgebleven". Zij hadden nu versogt aan „den Heere Benjamin Cohen, om dien last in plaatse van deszelfs overleden vader te willen op zig neemen 't geene dan ook bij den zelve is op goedvinden van UEdel Achtbare geaccepteerd". Regeerders stelden Benjamin Cohen hierop⁹⁾ „tot Parnas der Joodsche Gemeente alhier" aan, terwijl hij verplicht zou zijn aan 3 af-

gevaardigden der Gemeenteleden rekening en verantwoording te doen, het eindcijfer aan de Gemeente bekend te maken en „nieuwe belastingen of grondwetten” alleen bij eenparigheid van stemmen der stemhebbende leden vast te stellen.

De nieuwe Parnas is wel een sieraad voor de Gemeente geweest. Bekend was zijn Oranjegezindheid en volgens de familietraditie was hij ook de finantieele raadsman der Prinses. Hij haalde zich zoodanig den haat der Patriotten op den hals, dat zij 's nachts zijn huis openbeukten, verschillende ruiten stuk sloegen en voor f 1400 schade aan gobelins en huisraad aanrichtten.²⁴⁾ In het jaar 1786 was Benjamin naar Amsterdam verhuisd, doch had zijn Amersfoortsch huis onder hoede van Abraham Herschel aangehouden. Toen Prins Willem V in 1787 Den Haag verlaten had en de Utrechtsche Staten naar Amersfoort waren getrokken, voldeed de Prins aan hun verzoek, om ook te Amersfoort te komen „zullende het fraai(e) huis van den Heer Cohen voor Zijne D. Hoogheid tot een intrek dienen”. Benjamin had het met vreugde ter beschikking gesteld. Op 9 Juni 1787 kwam de Prins te Amersfoort aan, waar hij door den Hoofdschout, de twee Burgemeesters en den secretaris in het huis van Benjamin Cohen verwelkomd werd. Hier ontving hij ook de deputatie der Staten, die hem in zijn „Hôtel” kwamen complimenteren, voorafgegaan door den secretaris en 3 bodes, terwijl hem de militie de militaire honneurs bracht. De Prins ontving hen toen op de stoep, begeleidde hen naar de bovenzaal, bedankte hen „in zeer gratieuse termen” en deed hen weer tot het bordes uitgeleide. In dit huis heeft de Prinses haar „Coup de force” ontworpen, haar Haagsche verhinderde reis, die tot Pruisen's gewapende tusschenkomst en tot 's Prinsen herstel leidde. De Patriotten hekelden niet alleen Cohen, maar ook de Joodsche gemeente, wegens dit Prinselijk verblijf. Dezen vreesden niet ten onrechte den finantieelen steun, die Benjamin's zoon Abraham ook inderdaad verleend heeft en waarop zij in het spitschrift „Janus” doelen als zij opmerken dat „de prins met de logeergasten aan het graven

gaan" in dit huis waarvan een gang te Londen en een in Berlijn uitkomt, doelende op de voornaame Europeesche bankiershuizen, waarvan wij vroeger spraken. De Prinses had den Prins vanuit Nijmegen uitgeleide gedaan, en volgde hem later naar Amersfoort. Een Jiddisch kroniekje van een Amsterdamsch kuiper verhaalt dat „Zijne Hoogheid Prins Willem van Oranje-Nassau met de Koninklijke Prinses Sophia Frederica Wilhelmina met hun Prinsen en zijn gansch gevolg gearriveerd (zijn) in Amersfoort in het huis van den Edelen Heer Benjamin (Cohen) en daar dit aan den Edelen Heer Benjamin tot verdienste was, zoo is eere op zijn werk en zijn gerechtigheid omkleedt hem" (Ps. 132 : 9). Ook Benjamin's kleinzoon, de beroemde rechtsgeleerde Mr. Jonas Daniël Meyer verklaart: „Ik herinnere mij nog uit mijne kindsche jaren, hoe zij (de Prinselijke familie) het nederig huis van mijnen grootvader, toen de wijkplaats van het Doorluchtig en Stadhoudelijk geslacht, verliet, om naar den zetel der hooge regeering terug te keeren." In het diepste geheim logeerde de Prins echter eens op Soestdijk, toen de huichelachtige Rijngraaf Zalm een mislukten aanval op het Jacht-slot deed om den Prins „levend of dood" in handen te krijgen. Deze vertrok echter door een achterdeur bijtijds naar Amersfoort naar het veiliger huis van Cohen. De Prins heeft de Amersfoortsche Synagoge bezocht en de overlevering zal wel juist zijn, dat dit meerdere malen is geschied en ook de Prinses is medegeweest, want Cohen's huis ligt vlak bij de Synagoge. Als herinnering aan 's Prinsen verblijf bezit de Joodsche Gemeente nog een kostbaar Voorhangsel van goudbrocaat door de Prinses geschonken en afkomstig van de banen van een harer statiesleepen. En toen de Gemeente een nieuwe luchter noodig had offerde de Prins een flinke gift daarvoor „uit te betalen door notaris Oosterland". Wijlen Opperrabbijn T. Tal zag in een oud Jiddisch kasboek der Gemeente van 1787 de post „Offering van Z. H. den Prins van Oranje op Zaterdag Sabbath Sekalim veertien ducaten (à 5 1/4 gld.) = f73.10; het plaatje op de luchter is daarom voor een inscriptie van de Prin-

selijke gift bestemd geweest. Den heer Abraham Herschel, die den Prins op last van Benjamin Cohen bijstond, vereerde Z. H. bij zijn vertrek een zilveren inktstel dat diens achterkleinzoon nog bezit en op de inktvaasjes de inscripties P. V. O. (is Prins van Oranje) vertoont (op de foto op het linkervaaasje terzijde op den band nog te zien). Zijn levensgroot portret in 1788 door zijn hofschilder Ben-

Afb. XVIII. Zilveren inktstel door Prins Willem V aan Abraham Herschel geschenken.

jamin Bolomey, (1739—1819), geschilderd, schonk hij als herinnering aan de Cohen's. Het werd bij Benjamin's zoon den bankier Abraham opgehangen, die, nadat zijn huis in 1816 als Raadhuis werd in gebruik genomen toestemming gaf het te behouden, zoodat het thans nog de Burgemeesterskamer siert. En toen de Prins een jaar later te Amsterdam werd ingehuldigd, was het fraaie huis van Benjamin Cohen op de Nieuwe Heerengracht met een verlicht transparant 's avonds versierd, voorstellende het bekende huis van hem te Amersfoort.

Van de liefde die de leden in deze tijden der Synagoge betoond hebben, leggen vele geschenken en legaten getuigenis af. Tot den fraaien inventaris (zie titelplaat) behooren vele zilveren siertorens en leeswijzers voor de Wetsrollen, waarvan de Gemeente er 14 bezit. Zilveren schilden, kan en schaal, beker, kruidendoos en vele antieke Wetsrolmantels en voorhangsels getuigen nog heden daarvan.

Het oudste voorhangsel is het zijden Besnijdenisvoorhangsel in 5488 of 1728 door Abraham Benjamin Levi nl. den Parnas Abraham Italiaander Benjamins geschonken (afb. 6) waarop ook de voorwerpen geborduurd zijn. Zeer opmerkelijk is de fraaie Besnijdenisstoel, een geschenk van den Parnas Jonas Cohen. Op de koperen platen zijn de lofzeggingen gegraveerd, die bij een besnijdenis gezegd worden met de vermelding (rechts onder) dat het geschenk is van Jonas Cohen en zijn gade Esther, de dochter van den Moré Simon Butnam; zij dateert van ongeveer 1750. Op den achtergrond hangt een 18de eeuwsch voorhangsel van in kleuren gebloemde witte zijde, terwijl op den linkschen zetel twee fraaie 18de eeuwsche Wetsrolmantels zijn nedergelegd. De kostbaarste Wetsrolmantel is die op de titelplaat met de zilveren kroon en gouden leeswijzer (die er links aanhangt) met diamanten ingezet. Deze mantel is geheel van goudbrocaat en dateert uit het eerste kwartaal der 18de eeuw. De uitvoering en de opvatting (zonder opschriften) doen aan die van een Portugeesche Synagoge denken, hetgeen inderdaad het geval is. Ook de Portugeesche Synagoge te Amsterdam bezit een zelfden mantel³⁷⁾, zoodat deze mantel, met die op den besnijdenisstoel lagen, van de voormalige Portugeesche Synagoge van Amersfoort moeten afkomstig zijn. Buitengemeen fraai is ook de Wetsrolmantel geborduurd in 5527 (1767). Door Eleëzer ben Moré Abraham Mesriets en zijn gade Merle Rifko de dochter van Joukele der Synagoge vereerd, (afb. 2). De eene zijde bevat afbeeldingen van de tafel der toonbrooden, het altaar en den gouden luchter met het Bijbelvers „En zij zullen maken heilige kleeden tot eer en sieraad;” de andere zijde bevat de namen der schenkers waarboven, geflan-

keerd tusschen twee bloemvazen, de 10 geboden door leeuwen zijn vastgehouden en gedekt door de kroon der Wet. Ook Benjamin Cohen schonk Cohen in 1780 een Wetsrol met kerksieraden en een Voorhangsel. Niet minder fraai is het 18de eeuwse met vogels en bloemen geborduurde Voorhangsel, waartegen op onze plaat de voorwerpen uitgestald zijn, in 1839 door den overgrootvader van den tegenwoordigen penningmeester, den heer Klein geschonken. De beide vaandeltjes bevatten ieder de namen van 3 stammen van Israël. Vroeger werden op Vreugde der Wet 4 dezer Vaandeltjes 's avonds voor de Wetsrollen ter Synagoge door de kinderen uitgedragen, zooals thans nog bij de Oost-Joden geschiedt. Zoo ging de Gemeente, gevoed met krachtig Joodsch leven en materiele welvaart den moeilijken Franschen tijd tegemoet, die een einde zou maken aan haar officieel bestaan te Amersfoort als „Joodsche Natie.“ En terwijl te Utrecht in 1803³⁸⁾ een paar raadsleden tegen de vestiging van een enkel Joodsch paar nog bezwaar maakten, zong in hetzelfde jaar het Amerfoortsche Raadslid Pieter Pypers op „De Joodsche Synagoge“ deze waardeerende regels³⁹⁾:

Ja, ó kinderen van één stam,
Die in Asie oorsprong nam;
Eén geslacht sints veertig eeuwen,
Stamgenooten der Hebreëuwen;
Kroost van vader Abraham!
'k Moet uw' Godsdienst eerbied toonen;
Wie toch zou dien kunnen hoonen?
Gij looft d' éénen, waaren God.

Toen was echter de belangrijkste episode van haar verleden reeds voor goed afgesloten.

VANAF DEN FRANSCHEN TIJD

De Joodsche Gemeente van Amersfoort maakte als de andere Joodsche Gemeenten van ons land in den Franschen tijd de emancipatie mede nl. de omzetting van de Hoogduitsch-Joodsche Natie in de Republiek gevestigd, in die van het Nederlandsch Israëlietisch Kerkgenootschap. Het was de heer I. M. Weyl, die de Gemeente door deze moeilijke tijden leidde. Het Jiddisch verdween en de heer Weyl schreef een fraai Hollandsch waarvan hier een proeve volgde: „Allernoodlottigst was de dag van gisteren voor ons en onze geheele Gemeenten" schreef hij namens Directeuren op 21 van Wijnmaand 1809 aan het Opperconsistorie: „Het heeft den Almagtigen behaagd door een subiet toeval in den vroegen morgen een einde te maken aan het zeer nuttige en werkzaam leven van onzen leeraar, wijlen den Wel Eerwaarden Heer Abraham Herschel, in den hoogen ouderdom van ruim twee en negentig jaaren; ruim vijftig jaaren was hij de herder onzer Gemeente en de bestierder onzer kerkelijke belangen" en vijf dagen later voegen zij daaraan toe, „welke ons noch maar al te vroeg ontruikt is.... daar ook het de intentie van het Opperconsistorie bij deszelfs missive van den 10 van wijnmaand gemanifesteerd schijnt geweest te zijn Zijn Wel Eerwaarde tot Opper Rabbijn over geheel het Arrondissement aan Z. M. voor te dragen". Inderdaad was het verlies voor de Gemeente groot, want de Gemeente bezat toen slechts als ambtenaren, den Voorzanger Hymen de Vries en zijn adjunct Juda Hartog, die tevens beestensnijder was, Salomon Jesayes koster en zijn adjunct Abraham Mozes Levie; daarvan trad de eerste en sedert 1812 ook Jacob Levie Leon als godsdienstonderwijzer op, terwijl Salomon Polak in zijn school ook den Talmoed aan de kinderen onderwees. Een Rabbijn of leeraar was ertoen niet. Dit bovenstaande kwam ter sprake in een correspondentie met het Opperconsistorie. Op 12 December 1808 had Koning Lodewijk Bonaparte dat college in-

gesteld en Utrecht als hoofdplaats van het 5de Arrondissement aangewezen⁴⁰⁾. Dit greefde de Amersfoortsche gemeente, die veel oudere rechten had, doch de Minister beschikte, dat Utrecht als Koninklijke residentie ook de hoofdplaats van het Departement zou blijven. Eerst Koning Willem I verdeelde bij organiek besluit van 12 Juni 1814 het land in 12 Hoofdsynagogen, waarvan die van deze Provincie te Amersfoort gevestigd werd. De Opperrabbijn van het Ressort Noord-Holland, de heer Samuel Berenstein (wiens cachet het museum Flehite te Amersfoort nog bezit) heeft tot op zijn overlijden in 1838 deze functie waargenomen, en na dien zijn zoon B. S. Berenstein Rabbinaal assessor te Amsterdam ad interim, die op voorstel van den President op Sabbath 15 Augustus 1840 gelegenheid kreeg, „als Rabbinaal Assessor zijn talent te doen hooren.” Op 19 Augustus schreef Z. WelEerw. een brief aan den Grooten Kerkeraad houdende zijn dankbetuiging „voor de veelvuldige blijken van persoonlijke genegenheid en vereering, welke men aan Zijn Eerwaarde tijdens zijn hier zijn heeft bewezen. Eigenlijk had Opperrabijn J. Lehmans (1807—1833) te Nijmegen de geestelijke belangen der Gemeente kunnen behartigen, die evenwel aan den Kerkeraad berichtte, dat de doctrinale conclusie van den heer Berenstein „geen visa noch bekrachtiging van zijn Wel Eerwaarde behoeft.” Het was toen echter zeer noodig, dat de Gemeente zelf ook de beschikking over voldoende ambtenaren had, nu de Gemeente steeds grooter was geworden. De Parnas Benjamin Cohen kocht in 1780 een huisje aan de Kortegracht bij Rommelenburg naast de Synagoge⁴¹⁾, en tevens de twee huisjes van „de hoek aan het Jooden straatje”, die als Beth Hamidrasch, voor de Leeroefeningen bestemd werden. Tevens kocht hij ten behoeve der Gemeente het huis, tuin en steenen schuur van de zeepziederij de 3 ringen (waarvan de gevelsteenen in het museum Flehite zijn) en een pakhuys in de Rozemarijnsteeg. In 1799 werd het Gemeente-complex nog uitgebreid met een huisje met grond naast de 3 ringen in de Peterseliesteeg, bewoond door den kosten der Joodsche kerk, vervolgens

in 1801 met het huis en erf op den hoek der Muurhuizen naast de Gemeente, een huis in de Muurhuizen tegenover de Weeshuisbrug en met nog twee huisjes en erven naast de Joodsche Kerk. Werd de overleden koster Levits in 1838 door zijn zoon M. A. Levits opgevolgd, nog in 1840 blijkt uit het protocol, dat toenmaals „geen Opperrabbijn noch Leeraar bij deze Gemeente is aangesteld, welke als zoodanig het Leeraarambt is uitoefenende". Wel had de Kerkeeraad in 1837 „terwijl een Leeraar of Magid in het Gesticht „Gevrat Bachurim" noodzakelijk was", de Heeren H. Wilna en I. M. Turkheim voorgedragen, om als „provisioneel Magid" te fungeeren en hun bewijzen van bekwaamheid aan den Opperrabbijn ter visie te overleggen, waarvan de laatste in 1836 als tijdelijk huwelijksinzenenaar met den heer H. Isakson was aangesteld. Voor een lijkrede op den Londenschen Opperrabbijn in Januari 1839 had de Kerkeeraad echter niemand ter beschikking. De heer A. van Noorden had hiervoor bedankt en de heer L. B. Schaap was op reis, zoodat tenslotte de heer Turkheim werd uitgenoodigd. Vermoedelijk is hier sprake van het overlijden van den Londenschen Opperrabbijn Salomon Herschel, klaarblijkelijk familie der Amersfoortsche Herschel's. Toen de heer B. S. Berenstein in Juli 1847 tot Opperrabbijn van het Synagogaal Ressor 's Gravenhage benoemd was, verzocht de Minister van Eeredienst op 25 December aan den Grooten Kerkeeraad mede te werken tot een benoeming van een Opperrabbijn voor het Synagogaal Ressor Amersfoort, waarop de Ressorale vergadering de heer L. B. Schaap te Amersfoort als zoodanig verkoos. Rabbie Leib Schaap⁴²⁾ was de zoon van den Amersfoortschen Parnas Benjamin Mozes Schaap en Maria (op zijn Joodsch Sore Merle genaamd), de dochter van Raphaël Hijmans uit Veenendaal en werd in 1813 te Amersfoort geboren. Aanvankelijk dreef hij met zijn jongeren broeder Raphaël een wijnhandel en was een nuttig lid der Joodsche Gemeente. In 1839 lid van de commissie van classificatie, was hij in 1841 President. Later ging hij naar het Nederlandsche Israëlietische Seminarium te Amsterdam, dat toen nog niet

aan de hooge eischen van thans voldeed, en haalde daar het More diploma. Aan profane wetenschappen had hij toen weinig kunnen doen, zoodat hij aan het Protestantsch Seminarium van de Theologische faculteit te Straatsburg daarin verder studeerde. Hier behaalde hij op 20 Juli 1840 het diploma, uitgereikt door Prof. Schmidt „professeur de théologie pratique de Strassbourg.” Daar hier ook oud-Katholieken college liepen, heeft Opperrabbijn Schaap met den Amersfoortschen geestelijke dier Gemeente jarenlang vriendschap onderhouden, die hem ook zijn woning naast het Oud-Katholieke Seminarium in de Kerkstraat verhuurde. Verder bekwaamde zich de heer Schaap bij Rabbijn Schopple te Haguenau in de Joodsche Wetenschappen. Na diens overlijden is hij aldaar waarnemend rabbijn geweest, terwijl hij in 1844 tot Opperrabbijn van het Synagogaal Ressort Limburg beroepen werd met als standplaats Maastricht. De zeer groote beteekenis voor het Nederlandsche Jodendom van Opperrabbijn Schaap is geweest, dat hij, hoewel één der eerste Joodsche geestelijken van ons land die in de landstaal predikte, toch het historisch-traditioneel Jodendom met alle macht handhaafde en zoo oud-Joodsche vroomheid met moderne algemeene beschaving wist te doen harmonieeren. Daar hij te Limburg nog al eens door hervormingspogingen gegriefd werd, aanvaardde hij met volle vreugde het Opperrabbinaat van Amersfoort, welk Ressort hem zoo na aan het hart lag en de gemeenten Amersfoort, Utrecht, Maarssen, Uithoorn, Vreeland, Wijk bij Duurstede, Rhenen en Veenendaal omvatte. De Minister deelde op 10 Februari 1848 de beschikking van Z. M. den Koning mede, houdende goedkeuring van de benoeming van den heer L. B. Schaap tot Opperrabbijn met de bijvoeging, dat hem f800. — uit 's Rijks kas toelage zou worden verleend, mits „minstens iedere maand eene leerrede te houden binnen het kerkgebouw in de Nederduitsche taal.” Verder wenschte Z. M. dat hij het godsdienstonderwijs bevorderen zou en eventueele studenten voor het Ned. Israël. Seminarium zou voorbereiden. Op verzoek van den nieuwen Opperrabbijn werd

de installatie uitgesteld totdat de Portugeesche Rabbijn Chumacheiro uit Amsterdam kon overkomen, om hem met het houden van een Leerrede, in zijn geestelijke functie te bevestigen. Op 5 Mei des namiddags ten 4 ure werd Opperrabbijn Schaap ter kerkkamer geïnstalleerd, terwijl de Synagoge een uur eerder begon, nl. om 6 uur, waarbij de nieuwe leider een predikatie hield naar aanleiding van Jes. 55:3. „Neigt uw oor en komt tot Mij, luistert en uw ziel leve op! Dan wil ik met U sluiten een eeuwig verbond: de genadebeloften aan David gedaan, die onvergankelijk zijn.” In zijn herderlijk schrijven schreef de nieuwe Opperrabbijn voornamelijk aandacht aan het Godsdienstonderwijs, den openbaren eeredienst, het toezicht op het ritueel slachten en op het vervaardigen van rituele spijzen en dranken te zullen schenken. „Bestuurderen en leden dezer Gemeente! Ik noodig u allen liefderijk uit, u ten allen tijde tot mij te wenden, zoodra gij behoefte aan raad of troost gevoelt; zoo ver mijne zedelijke krachten reiken zult gij mij nimmer in gebreke vinden. Het geestelijk Opperhoofd moet de eerste zijn, tot alles wat in verband tot onze Heilige Godsdienst staat, en ook ik wil mijne Heilige roeping getrouw zijn, ook ik wil een waardige voorganger der Gemeente zijn, opdat allen mij zullen volgen en in de wegen des Heeren wandelen.”

Opperrabbijn Schaap heeft woord gehouden: zijn ambtsperiode is een allergeukkigste voor het Ressort geweest; in 1849 wijdde hij de nieuwe Utrechtsche Synagoge in. Vooral ondervonden dit echter de armen en behoeftigen, die hij aan voedsel en kleeding wist te helpen en door het oprichten van een leenfonds om minvermogenden een bestaansmiddel te verschaffen, wist te steunen. Tot zijn dood toe was hij daarvan de voorzitter. Ook zijn gade Sophia, de dochter van Magmis Norden uit Maarssen, ten wiens huize hij Jozef Israëls ontmoette, die hem uit vriendschap teekende en schilderde, was hem hierin een steun. Dit schilderij in familiebezit wordt hier nu voor 't eerst gereproduceerd. Hij was een vriend der armen, getuigde men na zijn dood dan ook uit Maastricht „de

Afb. XIX. Opperrabbijn I. B. Schaap, naar de schilderij van Jozef Israëls.

beschermers van den ongelukkige: hij was de toevlucht voor den bedrukte, de troost voor weduwe en weezen, de menigvuldige tranen welke hij in de geheime uitoefening zijner verborgen weldadigheid, tijdens zijn hierzijn heeft gedroogd, de ontelbare smarten, die hij liefdevol zijn hart heeft geneigd," moge u voor zijn Joodsche gevoel getuigen. Op 7 Juni 1859 (den dag vóór het Wekenfeest 5619) overleed hij na een korte ongesteldheid aan een epidemische ziekte en werd denzelfden dag nog vanuit zijn sterfhuys (naast het tegenwoordige stadhuis gelegen) aan de Bloemendaalsche Poort begraven. Hem ter eer werden daarnaast H. Wetsrollen begraven, waarvan men het zerkje op de afbeelding naast zijn graf ziet. Dit is de gedenksteen dien men had opgericht, om naam en aandenken te eeren van den man, die dag aan dag Thora leerde en ook des nachts niet ophield met den Talmoed en de verklaarders, die de Halachoth onderwees en de Thora onder

Afb. XX. Zerk van Opperrabbiijn L. B. Schaap aan de Bloemendaalsche Poort.

velen bracht, den man die op den rechtszetel der Thora zat, zijn oogen steeds open had voor zijn medemenschen in goede werken, die den arme steunde en den doortrekkende voedsel verstreckte, wiens handelingen volkomen en rechtschapen waren, van den grooten Gaon (kerkvorst) den Moré Leib Jacob, den zoon van Mozes Benjamin Wolf Schöps (Schaap), wiens aandenken tot zegen zij.

Tal van Opperrabbiijnen en collega's zonden brieven van rouwbeklag. Opperrabbiijn Lehmans van Nijmegen, hield te Amersfoort de lijkrede der Synagoge, Opperrabbiijn J. van J. Ferarès hield in de

met zwart behangen Portugeesche Synagoge in den Haag een treur-rede alwaar op een katafalk brandende waskaarsen waren geplaatst. De firma Sjouwerman & Snoek te Amsterdam gaf zijn portret als lithographie naar een daguerreotypie uit, terwijl Jozef Israëls zijn portret op steen teekende. Waren onder zijn geestelijke leiding voortreffelijke instellingen als het Leenfonds en de Vereeniging „Steun aan doortrekkenden” tot stand gekomen, niet minder was dit het geval met zijn administratieve leiding der Gemeente, waartoe de Minister op 6 December 1840 een dispositie had afgezonden „houdende benoeming tot Parnas der Hoofdsynagoge aan den heer L. B. Schaap, waarvan op Sabbath ter Synagoge mededeeling werd gedaan; hiermede zette hij zijn vader's werk voort. Onder diens Parnassijnsschap werd in 1824 de oude begraafplaats weder met een stuk, dat door den portier gebruikt werd vergroot, en de Gemeente weder voor 99 jaren in erfpacht gegeven. Nadat in 1851 bleek, dat voornamelijk houten zerken gestolen werden, kon de Gemeente in 1873 eindelijk beide begraafplaatsen „ter weerszijden van de Bloemendalsche Poort” van de Stad in eigendom verwerven. In dat jaar werd tevens de tegenwoordige begraafplaats aan den Soester straatweg aangekocht.

Ook de Synagoge werd danig onderhanden genomen. Aan haar was toen als Voorzanger de heer S. Mendels verbonden, die den heer H. Isaacson bij diens vertrek in 1841 ook als Kerkelijk inzege-naar opvolgde en tevens ritueel slachter was. Als koster fungeerde nog steeds de heer M. Levits, die den heer Mendels in diens laatste functie ook assisteerde. Als Leeraar der Gemeente waren toen in functie de Magid L. A. C. Grebel en J. M. Turkheim.

Onderwijl was de Synagoge te klein geworden, hetgeen voor de goede orde tijdens den dienst hinderlijk werd. De Kerkeraad besloot daarom op 23 October 1837 een commissie, bestaande uit de heeren J. H. Herschel, M. van Gelder, Mr. J. B. Hijmans, S. E. Visser en E. E. Visser te benoemen, om te trachten uit de plaats- en ceremoniegelden een tweede Synagoge op te richten. Op 29 Oc-

tober werd besloten „dat eene Bijkerk zal aangelegd worden“ die in het Beth Hamidrasch, het leeroefengebouw tot het jaar 1843 op de Hooge Feestdagen gehouden werd. De Kerkeraad benoemde 3 Kerkvoogden en Asser Salomon Cohen fungeerde daar dan als Voorbidder. Op 7 Januari 1838 besloot de Groote Kerkeraad „om in plaats van eene tweede kerk, de thans in gebruik zijnde kerk te laten veranderen“ waartoe een architect verschillende ontwerpen zou voorleggen. Op 20 April 1840 werd door den President voorgesteld „om aan het kerkgebouw de nodige reparatiën te laten doen of vermits dezelve te klein is, grooter te laten maken, of wel eene geheele nieuwe kerk daar te stellen“, waarop besloten werd „dat wanneer het Kerkbestuur door Zijne Majesteit onzen Geëerbiedigden Koning, mitsgaders door Heeren Gedeputeerde Staten dezer Provincie door eene gratificatie tot het daarstellen van eene geheele nieuwe kerk zal worden tegemoet gekomen, men na bekomen autorisatie van het Ministerieel Departement waarbij de zaken van de Israëlitzen behooren, daartoe zoodra doenlijk zal overgaan“. Koning Willem I overleed echter juist in dit jaar. Op Woensdag 2 Juni 1841 deed Koning Willem II vanuit Soestdijk te Amersfoort zijn intrede, zoodat ook de Leeraren der Israël. Gemeente van stadswege werden aangeschreven „dat het mogelijk zou zijn dat Z. M. ook het kerkgebouw uwer Gemeente zou wenschen te bezichtigen“, zoodat zij verzocht werden „in ambrsgewaad te willen gereed houden, om hoogstdenzelve aldaar te ontvangen“. Om 12 uur deed Z. M. Zijn intocht met een escorte rijdende artillerie begeleid en vermoedelijk is de koninklijke koets toen ook langs de Synagoge gereden. Op 13 Juni d.o.v. werd door den Kerkeraad genotuleerd: „wijders heeft men goedgevonden, dat de aangewende kosten voor het versieren van de Kerk en wat daarvan meer zij ter gelegenheid van, en tot den ontvangst van Z. M. den Koning in dezelve op Woensdag den 2e Junij j.l. van 't loopend Dienstjaar in het kapittel van buitengewone uitgaven zullen worden geleden“. 's Middags ging het Kerkbestuur en Armbestuur der Gemeente

ook met den Parnas L. B. Schaap, den lateren Opperrabbijn op audiëntie. In dit verband zij hier ook medegedeeld dat de oude heer Herschel ook getuige was van het bezoek van een der Oranjeprinsen, een der zonen van Koning Willem III aan de Synagoge. Van de Hoofdcommissie van het Kerkgenootschap kwam op 5 Juli 1840 een missive in „houdende inlichting, dat Parnassyns zich zoowel wegens den opbouw eener nieuwe Synagoge als opzigtelijk het erlangen van toelagen tot den Minister van Staat zouden behooren te wenden”.

De Kerkeraad heeft gelukkig de middelen niet gevonden de oude Synagoge af te breken en een nieuwe in dit smakelooze tijdperk op te bouwen. Zij wendde zich tot Gedeputeerde Staten van Utrecht¹³⁾ in Januari 1842 om uit het daartoe bestemde fonds, een bijdrage tot vergroting ter Synagoge te verkrijgen. In dese Missive gaf „De Grootte Kerkeraad der Nederlandsche Israelitische Hoofdsynagoge te Amersfoort” te kennen „dat zij tot den behoorlijken uitoefening van den openbaren Godsdienst binnen hare Gemeente bereids voorlang de dringende behoefte heeft gevoeld, om, of tot den opbouw van een nieuw Kerkgebouw of tot het vergrooten en tot hoogst noodzakelijke reparatiën aan hare Synagoge te moeten overgaan, en wel uithoofde dezelve (als zijnde in 1727 gesticht) thans aan eene zware reparatie onderhevig is, en op verte na geene genoegzame ruimte beslaat om het van tijd tot tijd vermeerderd getal zielen dezer Gemeente te kunnen bevatten; zoodanig, dat hierdoor vooral op Sabbath en Feestdagen alle de toe- en doorgangen volstaan; zoodat men niet dan met moeite tot de zitplaatsen en de plaatsen voor en van de heilige Ark en die van de Bijna behoorlijke uitoefening der Godsdienstige en ceremoniele orde kan doordringen, waaruit helaas niet zelden, met de waardigheid der Eeredienst zoo zeer strijdende wanorde, ongeregeld en onaangenaam voortkomen. Dat de Grooten Kerkeraad ten einde aan de vrome wensch van velen hunner Gemeentenaren te voldoen, en deze evenwel daardoor, door eene over en aan dezelve te doene hoogere om- en aanslag, uit-

hoofde slechts eenige daarvan tot de gegoede klasse behooren niet aanmerkelijk zouden moeten worden bezwaard, bij resolutie van den 13 Junij j.l. No. 27 heeft besloten, om tot het vergrooten en het doen van reparatiën aan hare Synagoge in plaats van tot het daartstellen van een geheel nieuw kerkgebouw, na de daartoe bekomen toestemming van Zijne Excellentie den Minister van Staat enz. bij wijze van publieke aanbesteding aan de minst inschrijvenden over te gaan. Dat deze onkosten blijkens de ten deze overgelegde opgave van den Stadsarchitekt alhier zijn begroot op eene somma van f 5650. —. Dat vermits het de finantieel gesteldheid der Gemeente nogthans niet veroorlooft om geheel en al in die dringende behoefte te voorzien, het aan de Kerkeraad derhalve in het belang van dezelve allezins pligmatig is voorgekomen, om tot het verkrijgen der daartoe benoodigd zijnde Fondsen hare uiterste pogingen aan te wenden en mitsdien zoowel bij het Ministerieel Departement voormeld, door Hoogdeszelfs tusschenkomst uit s'Lands schatkist als bij U Hoog Edel Grootachtbare Heeren om eene toelage uit de provinciale kas tot evenlaatst gemelde doeleinde eerbiedig te verzoeken, terwijl, wanneer deze gevraagde en bekomen toelagen niet toereikend mogten zijn, om de voormelde onkosten te kunnen bestrijden, het kerkbestuur zich alsdan in de noodzakelijke verpligting zoude gebragt zien, om voor het benoodigd te kort, gelden te moeten negotieren." De Groote Kerkeraad verwachtte nu, dat Gedeputeerden met hem zouden gevoelen „het hooge belang en de behoefte welke deze Gemeente heeft, dat hare Synagoge tot een meer geschikt Kerkgebouw worde veranderd en vergroot" met verzoek daartoe eene subsidie uit de Provinciale kas te verleenen „en alzoo aan haar de behulpzaame hand te bieden tot den behoorlijken uitoefening der Godsdienst binnen hare Gemeente."

De vergrooting bestond uit „het van achteren uit te zetten" der Synagoge en in het voor aan te brengen „uitstek met vakade dienende tot ingang der Kerk" hetgeen f 4600. — moest kosten. Daarbij kwam nog „het veranderen en bijmaken van gestoeltens of

zitplaatsen met een nieuwe Heiligen Arck met het nodige bywerk en hare stellingen, van de Bijma met het opschilderen van denzelven en meden het opschilderen der zitbanken" hetgeen f 950.— zou kosten. De opzichter bij de Provinciale Waterstaat begaf zich naar Amersfoort, veranderde een kleinigheid aan het bestek, waarna Gedeputeerde Staten op 25/28 Januari f 1500.— subsidie verleenden, waarop de Groote Kerkeraad op 2 Februari een dankschrijven zond.

De kerkeraad had bij de vergrooting de oude Synagoge van Kleef voor oogen gestaan en op 19 Augustus was besloten, nadat het Kerkbestuur van Kleef geen bestek der Synagoge kon zenden „om wanneer de stadsarchitect geen plan eener Synagoge kan daarstellen, hem tot dat einde naar Kleef te zenden." Dat is een zeer goed denkbeeld van den kerkeraad geweest, want terwijl elders allerlei smakelooze bouwsels in dien tijd verzezen, is het ronde gedeelte van den uitbouw eenvoudig van Kleef gecopieerd. Zoodoende komt de Amersfoortsche Synagoge veel met de oude Romaansche Synagogen van het Rijnland overeen; een vergelijking met de z.g. Raschikapel te Worms is dan ook frappant. Zoo paste zich het nieuwe in Amersfoort harmonisch bij het oude aan.

Binnen haar muren hebben de Herschels, Vissers en Schaaps, de leden der familien van Gelder, Abrahamson, Weil en Wolf enz., lange jaren als Parnassim in het eeregestoelte gezeten en het gedenkbord op den achtergrond van de titelplaat vermeldt de lange reeks van schenkingen aan de Gemeente sindsdien gedaan.

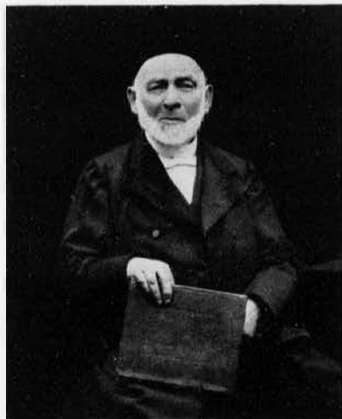
Vorstelijk was het legaat in 1877 door Jacob Abraham van Gelder geschonken, een Amersfoorter, die te Amsterdam overleed. Het legaat f 80.000.— groot, aan de Nederl. Israël. Hoofd-Synagoge te Amersfoort vermaakt, is bestemd voor de oprichting van een Jacob Abraham van Gelderstichting en bestemd voor ouden van dagen en weezen. Hier zij de wensch geuit, die ook van den erflater was, dat door legaten en schenkingen „een ruimer getal zo ouden van dagen, als wezen, zouden kunnen worden gesteund," en het Oude-

lieden-gesticht „Mischenis Zikeinim de Jangcoph“ eens te Amersfoort moge verrijzen. Daar dit doel nog niet verwezenlijkt is, komt de tweede bestemming voor Weeshuis vooreerst te vervallen. Als de Utrechtsche Isr. Oudeliedenvereening met deze stichting zou willen samenwerken, en velen dit fonds doen uitbreiden, zal aan het doel van Jacob Abraham van Gelder zeker kunnen worden voldaan.

Van 1865 dateert het nieuwe administratiegebouw, terwijl in 1879 door den toenmaligen President J. E. Kalker de eerste steen voor een nieuwe kosterswoning werd gelegd. Ter herinnering aan haar echtgenoot, den heer E. L. Visser, die ook jaren lang Wethouder van Amersfoort was, schonken Mevrouw de weduwe en haar kinderen een bedrag tot verbouwing der Godsdienstschool, die in 1910 plaats vond.

Na het overlijden van Opperrabijn Schaap nam de Nijmeegsche Opperrabijn J. Lehmans het Opperrabbinaat ad interim ondertusschen waar, tot op 26 Sept. 1866 Dr. Abraham Salomon Frank, geboortig uit Oud-Beijerland, als zijn opvolger werd gekozen, die aan het gymnasium te Amsterdam en verder aan het Rabbijnenseminarium te Breslau zijn opleiding ontving. Hoeweleengroot redenaar en man van tact en beschaving, protesteerde niet alleen Utrecht krachtig tegen deze keuze, doch ook de Minister verzette zich tegen de benoeming van een buitenlandsch Opperrabijn. Zoo aanvaardde Dr. Frank het rabbinaat van Saar en vervolgens dat van Keulen en het Ressort Amersfoort behield Opperrabijn Lehmans van Nijmegen als haar geestelijke leider tot zijn overlijden in 1876. Nade benoeming van den ouden Heer B. S. Berenstein in den Haag in 1876, die de oude vriendschapsbanden met Amersfoort hernieuwde, hebben achtereenvolgens zijn Haagsche opvolgers Tobias Tal (1895—1899), Dr. Tobias Lewenstein (1899—1902) als interimair Opperrabijn van het Ressort Amersfoort gefungeerd, tot op 9 Maart 1902 de WelEerw. Heer J. D. Wijnkoop, Rabbijn bij de Ned. Israël. Hoofdsynagoge te Amsterdam, tot Opperrabijn van het Ressort benoemd werd. Opperrab-

bij Wijnkoop Litt. Hum. Cand. en privaatrechtsdocent in het Hebreeuwsch aan de Gemeente-universiteit en de beide Seminaria te Amsterdam, was een hebraïcus van wereldvermaardheid. Zijn Hebreeuwsche taalstudies, in het Hollandsch, Engelsch, Hebreeuwsch en Latijn verschenen, werden zelfs in Kiew en te Philadelphia nog na zijn dood gedrukt. Hij werd plechtig op 31 Maart 1902 door zijn leerling Dr. Lewenstein in de Amersfoortsche Synagoge bevestigd. Daar de Kerkgenootschappelijke autoriteiten echter van meening waren, dat het Opperrabbinaat van Amersfoort niet met de functie's die Opperrabbijn Wijnkoop in Amsterdam bleef uitoefenen administratief te vereenigen waren, nam hij als Opperrabbijn ontslag en hield op Zondag 27 December 1903 in de Amersfoortsche Synagoge zijn afscheidsrede; hij overleed op 2 October 1910 te Amsterdam.

Afh. XXI. Hymen Jacob Hurwits, Rabbijn van 1844—1905.

Opperrabbijn S. J. S. Hirsch te Zwolle trad nu als interimair Opperrabbijn op, tot het Ressort zich in 1905 met Drenthe combineerde en als Opperrabbijn den conrector van het Ned. Isr. Seminarium te Amsterdam, den WelEerw. heer M. Monasch koos, die als zoodanig te Meppel door Opperrabbijn Hirsch bevestigd werd. Niet alleen door zijn arbeid op het gebied der Joodsche historie, doch hoofdzakelijk door zijn aangenamen omgang, zijn humane opvatting van het ambt, die hem een beminnelijk mensch deden zijn, wordt zijn nagedachtenis in Amersfoort geëerd; de Regeering huldigde in 1914 zijn eigenschappen door hem tot Ridder in de orde van den

Nederlandschen Leeuw te benoemen. Hij had zich in 1910 te Utrecht om gezondheidsredenen gevestigd, waardoor onder het interimair bewind van den toenmaligen Gelderschen Opperrabbijn L. Wagenaar door de Centrale Commissie van het Ned. Israel. Kerkgenootschap op 24 Juni 1917 besloten werd Utrecht als Hoofd-synagoge te verklaren en in plaats van het Ressort Amersfoort het Synagogaal Ressort Utrecht te lezen. Op 6 Januari d.a.v. werd de Weleerw. heer Justus Tal als Opperrabbijn dan ook te Utrecht geïnstalleerd. In 1844 werd naast den Magid L. A. C. Grebbel, die tot den Priesterstand behoorde en dus voor begrafenissen niet kon fungeeren

E. E. VISSER

door „Heeren Directeuren van het pieus gesticht Gemiloeth Gasadiem” aan Parnassijns verzocht bij de Hoofdde commissie te bewerken „dat de binnen deze Gemeente zich bevindende niet geadmitteerde Leeraar Hijman Jacob Huurwits, welke daartoe de noodige vereischten bezit de post van Leeraar bij derzelve gesticht” zou mogen waarnemen. Eerst kort met zijn vrouw als nog geen 20-jarig jongeman uit Polen gekomen heeft Rebbe Chajiem, zooals de Gemeente hem noemde, de Gemeente meer dan 60 jaren als Rabbijn gediend. Een typische Amersfoortsche persoonlijkheid was hij, zooals hij als een katholiek geestelijke gekleed op straat door ieder

J. A. VAN GELDER

oud Amersfoorter gekend en gegroet werd. Bij zijn 50-jarig jubileum in Januari 1894 als Leeraar van het Pieus genootschap Talmoed Thora werd hij door de Gemeente en verschillende corporatiën met kostbare geschenken gehuldigd. Ook geschiedde zulks op 10 Januari 1904 ter gelegenheid van zijn 60-jarig jubileum. Na

meer dan 60 jaren avond aan avond der Gemeente de Joodsche wetenschappen te hebben bijgebracht overleed hij, diepbetreurd door de Gemeente, in Mei 1905.

Hadden de heeren S. E. Visser en J. E. Herschel in 1848 den kerke-lijken eeretitel „chower“ gekregen voor hun belanglooze diensten als assistent-voorzangers aan de Gemeente vele malen bewezen, en „wegens hunne bekwaamheden in de Leer van de Israelitische Godsdienst“, op 21 April 1850 werd de heer S. Italie van Blok-

S. ITALIE

M. ZADOKS

J. VAN DAM

zijl tot Voorzanger benoemd, die tot zijn overlijden in 1891, dus 41 jaren als zoodanig gefungeerd heeft. Daarna heeft de heer M. Zadoks meer dan 25 jaren dit ambt bekleed, terwijl thans de Eerw. Heer J. van Dam reeds jaren de Gemeente als Leeraar is voorgestaan en ook tegenwoordig het ambt van Voorzanger, onderwijzer en secretaris bekleedt nu deze functionarissen zijn heengegaan. Het Synagoge-interieur was in den loop der jaren niet fraaier geworden; vooral het verlies der oude kronen was te betreuren. Ter gelegenheid van dit feest is het bedehuis echter weder waardig gerestaureerd door den bekwamen synagoge-architekt H. Elte Ph.Zn. Bij de algeheele restauratie is thans de mahonie Biema weder op haar oorspronkelijke hoogte gebracht en ontdaan van haar

uitbouwsels, de damesgalerij verbeterd, de fraaie Renaissance H. Arke van 1843 van haar smakeloozen opschik ontdaan en ten slotte is het matglas van 1843 vervangen door fraaie gebrande ramen met bijbelsche voorstellingen. Nieuwe lichtkronen en zijarmen langs den muur komen die van voor twee eeuwen nabij en de indruk van de stemmige kleuren van het meubilair wordt nog verhoogd door het fraaie voorhangsel door de heeren L. B. Schaap en R. L. Schaap, zoons van den vroegeren Opperrabbijn, thans geschonken.

B. E. HERSCHEL

J. E. KALKER

A. HERSCHEL BZN.

Het z.g. gouden Voorhangsel voor de Heilige Arke, dat Prins Willem V en de Prinses eens der Synagoge schonken, had door het vele gebruik zeer geleden.

Het heeft Hare Majesteit onze geëerbiedigde Koningin behaagd ter gelegenheid van dit feest een bijdrage te schenken, voor de restauratie van dit kostbaar historisch weefsel. De herstelling zal onder deskundig toezicht van de technische assistentie van het Nederlandsch Museum voor geschiedenis en kunst te Amsterdam worden uitgevoerd. De heer A. Herschel, die meer dan 25 jaren het Ressort en de gemeente geleid heeft en de heer M. H. van Raalte, die ook in dien tijd als penningmeester de gemeente en hare instellingen bestuurde, mogen dit feest thans eveneens beleven. Velen waaronder oud-Amers-

foorters en zelfs de Londensche Baronets Cohen, afstammelingen van Benjamin Cohen hebben van hun belangstelling voor dit feest doen blijken.

Moge dit vierde Jubelfeest der Amersfoortsche Synagoge den onderlingen band der Gemeenteleden versterken. Nu de Synagoge thans in dit feest van kleur en klank, van vreugde en licht straalt, daar zij de wensch geuit, dat zij als middelpunt van Joodschen geest en Joodschen arbeid haar taak moge voortzetten, dan worden de leden tot haar geregelde dienst teruggevoerd, dan verheft zich haar oude glansen prijkt zij in hernieuwden luister van de dagen van voorheen.

BRONNENOPGAVE

- 1) Zwarts: „De beide 16de eeuwse Jodenreliëfs in het Centraal Museum te Utrecht“ in het „Oudheidkundig Jaarboek“ (April 1925).
- 2) „Amsterdam in de 17de eeuw“ II Den Haag 1901—1904 Hoofdst. VII; Zwarts: „Portugeesche Joden te Maarssen en N. Maarsseveen in de 17de eeuw“ overdruk uit het Jaarboekje van „Niftarlake“ 1922.
- 3) Zwarts: „Een Portugeesch Joodsche Vestiging te Amersfoort op het midden der 17de eeuw“ in het „Nieuw Israel. Weekblad“ van 17 September 1920 Jrg. 56 No. 17 en in het „Ned. Nieuw Biographisch Woordenboek“ VI p. 1106.
- 4) Burgerboek van Amersfoort (Gemeentearchief No. 17).
- 5) Informatieboek van het Gerecht (No. 407) in het Rijks Archief te Utrecht.
- 6) Protocol Notaris Johan Harderwijk in het Rijks Archief te Utrecht (No. 1701).
- 7) „De Vrijdagavond“ van 27 Maart 1925 Jrg. I No. 53.
- 8) Kaufmann-Freudenthal: „Die Familie Gampertz“ Frankfort am Main 1907. „Zur Geschichte Jüdischer Familien“ III en „the Dictionary of National Biography“ S. V. Gomperts.
- 9) Vroedschapsresolutien van Amersfoort (Gemeente Archief).
- 10) Kaufmann „Die Memoiren der Glückel von Hameln“. Frankfort a/M. 1896 en de Duitse editie van Felchenfeld Berlijn 1923.
- 10) Notaris Bartholomeus Hagen. No. 1686.
- 11) Not. Anthoni van Goudoever No. 1695.
- 12) Not. Anthonie van Raalt dd. 10 Febr. 1685 No. 1688.
- 13) Not. Anthonis van Brinkesteyn. No. 1685 van 23 Dec. 1685.
- 14) Kaufmann verwart hem op p. 337 abusievelijk met den schoonzoon van Glückel van Hameln.
- 15) Not. Anthony van Veerssen No. 1704.
- 16) Not. Cornelis Caen No. 1681 dd. 16 Febr. 1668.
- 17) Not. Richard Saab No. 1689b dd. 26 Dec. 1692.
- 18) Not. Gerard van Swynevoirt No. 1684 dd. 15 April 1706.
- 19) Not. Erasmus van Goudoever No. 1968b.
- 20) Not. Eduard Harthoorn No. 1697 fol. 79.

- 21) Cohen: „De zoogenaamde Portugeesche Gemeente te Nijkerk“ in „Bijdragen en Med. van het Genootschap voor de Joodsche Wetenschap in Ned.“ III Amsterdam 1925 (Wage-naarbondel) p. 20 vgl.
- 22) Not. Volcquen Saab (No. 1702)
- 23) Vroedschapsresolutien dd. 22 en 29 Juli 1726 en tevens „Groot Gelders Placaetboek“ dl. III p. 441.
- 24) Zwarts: „Het verblijf van Prins Willem V te Amersfoort ten huize van den Joodschen tabaksplanter Benjamin Cohen“. Overdr. Ultr. Prov. en Sted. Dagblad 1921.
- 25) Not. Gerard van Wisseling, No. 1705.
- 26) Resolutien der Staten van Ultr. (Lappen) dd. 18 Jan. 1758.
- 27) Ibid. dd. 13 October 1750.
- 28) Not. Steven van Brinckesteyn.
- 29) Dossier grossen dezer huizen. Museum Flehite.
- 30) „The Jewish Encyclopaedia“ IV, p. 14.
- 31) Not. Voskuil (No. 1712) en Van Wisseling (No. 1725).
- 32) Hij was de stamvader der remonstrantsche familie Cohen Stuart (De Navorscher 1921, Jrg. 70, p. 273).
- 33) Zwarts in het Ned. Nieuw Biogr. Woordenboek VI.
- 34) Vroedschapsresolutien van Utrecht dd. 3 Nov. 1788.
- 35) Voor Amersfoort ook de Lappen der Ultr. Statenresoluties dd. 25 October 1713.
- 36) Zwarts: „Het oponthoud van den Amsterdamschen Opperrabbijn R. Eleazer ten Brody te Amersfoort in het Centraal blad voor Isr. in Ned.“ van 18 en 25 April 1919. Jrg. 35 No. 6 en 7.
- 37) Mendes da Costa in „Feestelijke herdenking van het 250-jarig bestaan der Port. Isr. Synagoge“, Amsterdam 1925, p. 32.
- 38) Zwarts in het feestboekje van de inwijding der Utrechtsche Synagoge op 19 Dec. 1926, p. 12.
- 39) „Eemlandsche Tempe“, Amsterdam 1803, dl. II p. 140.
- 40) Hillesum en Zwarts in het programma van de Installatie van Opperrabbijn Justus Tal te Utrecht op 6 Januari 1918.
- 41) Zie de koopcontracten in het Israël. Archief te Amersfoort.
- 42) Zwarts: „L. B. Schaap, een Nederl. Opperrabbijn uit het begin der vorige eeuw“ over-druk uit het Nieuw Israël. Weekblad, Jrg. 57 (1922) en dezelfde in het Nieuw Ned. Biogr. Woordenboek dl. VII cf. Schaap.
- 43) Notulen Gedeputeerde Staten van Utrecht dd. 28 Jan. 1842, Bijl. 19 (Nieuw Archief op de Prov. Griffie te Utrecht).

BESTUURDEREN DER JOODSCHE GEMEENTE TE AMERSFOORT 1727-1927

1727

Abraham van Minden, Ezechiël Cohen, Adolph Abrahams, Cosmanus Gomperts, Abraham Levi, Abraham Ytaliander Benjamins.

1737

Ezechiël Cohen wordt wegens vertrek vervangen door zijn zoon Jonas.

1742

Abraham Ytaliander, Jonas Cohen, Abraham Levi, Joel Levi, Abram Adolp, Philip van Minden.

1745

Cosmanus Lheeman Gomperts wordt als eerste Parnas genoemd.

1780

Benjamin Cohen, Jacob van Gelder, Ephraïm Itajaander, Israël Abraham Cohen, Abraham Herschel.

1809

Abraham Herschel, Hijman Levie Schaap, Moses Abraham Levie, Salomon Abraham Cohen, Hartog van Gelder, Salomon Jacob Cohen, Isak Michael Weyl.

1824

Jacob Eliazer Herschel, Benjamin Mozes Schaap, Abraham Hijman Schaap.

1830

I. Herschel, B. M. Schaap, A. S. Abrahamson, J. B. Hijmans, J. E. Herschel, J. Weijl, E. Visser, P. de Rooy, M. S. Cohen, I. D. Schulman, Secretaris.

1835

A. H. Schaap, E. E. Visser, A. van Gelder Hz., J. M. Weyl, J. E. Herschel, A. S. Abrahamson, J. B. Hijmans, M. S. Cohen, E. E. Visser, J. D. Schulman, Secretaris.

1840

S. Meijers, B. E. Herschel, B. J. van Gelder, M. van Gelder, Mr. J. B. Heymans, J. H. Herschel, Dr. I. M. Weijl, R. Schaap B.Mzn., G. van Gelder, Secr.

1841

L. B. Schaap, President.

1845

E. E. Visser, B. E. Herschel, A. Herschel lzn., Mr. J. B. Heymans, M. van Gelder.

1850

B. E. Herschel, E. E. Visser, P. H. de Rooy, A. H. Schaap, Mr. J. B. Heymans, M. van Gelder, G. van Gelder, Secr.

1855

B. E. Herschel, Voorz., A. Jacobs, S. Abrahamson, Mr. J. B. Heymans, M. van Gelderen, L. B. Schaap, P. Meyers, E. E. Visser, G. van Gelder, Secr.

1860

L. A. Schaap, Voorz., M. van Gelder, A. Meijers, L. A. Schaap, B. E. Herschel, Mr. J. B. Heymans, P. Meyers, E. E. Visser, E. S. Visser.

1865

L. B. Schaap, Voorz., Mr. J. B. Heymans, E. E. Visser, L. A. Schaap, R. de Rooy, B. E. Herschel, H. van Gelder, A. Meyers.

1870

L. A. Schaap, Voorz., L. B. Schaap, H. van Gelder, B. E. Herschel, K. de Rooij, E. E. Visser, M. Wolff, J. E. Kalker.

1875

L. E. Visser, Voorz., B. E. Herschel, M. Wolff, L. A. Schaap, K. de Rooij, P. Meyers, L. B. Schaap, B. J. van Gelder, J. E. Kalker.

1880

L. A. Schaap, Voorz., M. Wolff, S. H. van Gelder, L. E. Visser, S. van Embden, J. E. Kalker, J. Visser, B. E. Herschel, H. van Gelder.

1885

L. A. Schaap, Voorz., P. Meyers, L. E. Visser, B. E. Herschel, S. H. van Gelder Bz., Jacq. Visser.

1890

Ph. Meyers, Voorz., H. v. Gelder, S. H. v. Gelder, P. E. Herschel, L. E. Visser, S. van Embden, A. Visser, I. J. Cohen, Secr.

1895

A. Herschel, Voorz., S. v. Embden, J. Schulman, Ph. Meijers, E. Visser, S. A. Bleekrode, A. Visser.

1900

A. Herschel Bz., Voorz., E. L. Visser, Ph. Meijers, A. Visser, M. H. van Raalte, J. Schulman, J. van Vollenhoven.

1905

A. Herschel Bzn., Voorz., E. A. Visser, M. H. van Raalte, J. Klasser, M. de Pool, M. de Haas, J. van Vollenhoven.

1910

J. van Vollenhoven, Voorz., A. Herschel Bzn., M. H. van Raalte, Ph. Troulder, J. Klasser, M. de Haas.

1915

A. Herschel Bzn., Voorz., J. van Vollenhoven, M. H. van Raalte, M. de Haas, M. de Pool, J. Klasser.

1920

A. Herschel Bz., Voorz., J. van Vollenhoven, M. H. van Raalte, M. de Haas, M. S. de Pool, J. Rintel, S. Aptroot.

1925

M. S. de Pool, Voorz., S. J. Hamburger, Vice-Voorz., M. H. van Raalte, Penningmeester, S. Aptroot, S. B. Boas, A. M. Coster, W. de Vries, J. van Dam, Secr.

EERE-COMITÉ

BIJ DE HERDENKING VAN HET 200-JARIG BESTAAN DER AMERSFOORTSCHE SYNAGOGUE

DR. TOBIAS LEWENSTEIN, Opperrabbijn te Zürich.

L. WAGENAAR, Rector van het Ned. Israëlietisch Seminarium
(Amsterdam).

S. J. S. HIRSCH, Opperrabbijn te Zwolle.

(Allen oud-interimair Opperrabbijn van het Synagogaal Ressort Amersfoort.)

JUSTUS TAL, Opperrabbijn te Utrecht.

MR. L. E. VISSER, Raadsheer bij den Hoogen Raad der Neder-
landen te 's-Gravenhage.

MR. B. E. ASSCHER, Voorzitter van het Ned. Israël. Kerkgenoot-
schap (Amsterdam).

A. HERSCHEL BZN., Oud-Voorzitter van het Synagogaal Ressort
en de Isr. Gemeente te Amersfoort.

MR. J. HAMBURGER ADZN., Voorzitter van het Synagogaal Res-
sort Utrecht.

J. VAN VOLLENHOVEN, Oud-Voorzitter der Ned. Israël. Ge-
meente te Amersfoort.

L. B. SCHAAP, Bankier te Amsterdam.

TEGENWOORDIGE KERKERAAD

S. B. BOAS, Voorzitter; S. J. HAMBURGER, Vice-Voorzitter;

L. KLEIN, Penningmeester; E. BEEM; M. PH. RINTEL; W. DE

VRIES; J. VAN ZUIDEN; J. VAN DAM, Secretaris.